

Domovinski rat u Požeško-slavonskoj županiji

Šarić, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:790475>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-28**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

DOMAGOJ ŠARIĆ

**DOMOVINSKI RAT U
POŽEŠKO-SLAVONSKOJ ŽUPANIJI**

Diplomski rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

DOMAGOJ ŠARIĆ

**DOMOVINSKI RAT U
POŽEŠKO-SLAVONSKOJ ŽUPANIJI**

Diplomski rad

JMBAG: 0303030274, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, prosinac 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Domagoj Šarić, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 17. prosinca 2018.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Domagoj Šarić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Domovinski rat u Požeško-slavonskoj županiji* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 17. prosinca 2018.

Potpis

Sadržaj

UVOD	5
POLITIČKO STANJE U HRVATSKOJ OD KRAJA 1980-IH DO NEOVISNOSTI	7
STANJE U OPĆINAMA PAKRAC I POŽEGA PRIJE POČETKA RATA.....	13
Demografsko stanje	14
Gospodarsko stanje	16
Društveni život	18
Političko stanje i prvi sukobi	19
RATNO STANJE OD 19. KOLOVOZA DO SARAJEVSKOG PRIMIRJA.....	30
Područje općina tijekom rujna	31
Pakračko područje od listopada do Sarajevskog primirja	35
Požeško područje od listopada do Sarajevskog primirja	38
Vojne operacije 1991.	41
OD PRIMIRJA DO OSLOBOĐENJA	44
Gospodarstvo Požeštine od kolovoza 1991. do Sarajevskog primirja.....	44
Stanje tijekom 1992.....	45
Stanje u županiji od 1993. do oslobođenja Pakraca	50
Oslobađanje cijelog pakračkog područja 1995.....	54
POS LJEDICE RATA.....	56
Slučaj Hrtkovci-Kula	56
Ratni zločini u logorima Bučje i Pakračka Poljana	57
Ratne žrtve.....	60
ZAKLJUČAK.....	62
POPIS PRILOGA.....	65
IZVORI I LITERATURA	66
SAŽETAK	71
ABSTRACT	72

UVOD

Domovinski rat je događaj koji je obilježio hrvatsku povijest tijekom 1990-ih i koji se nalazi u temeljima suvremene Republike Hrvatske. Ratna su se zbivanja odvijala na velikim prostorima, a među njima se našla i Požeško-slavonska županija, koja je uspostavljena u prosincu 1992. spajanjem dotadašnjih općina Pakrac i Požega. Glavna zanimljivost ovog područja je u priči koju ova dva prostorno povezana teritorija o ratu mogu ispričati. Priče su kao takve skroz različite, ali kao cjelina govore o svemu što jedan rat nudi. Općina Pakrac proživjela je ratna stradanja u punom smislu riječi, dok je općina Požega postala izbjegličkim centrom s kolapsom gospodarstva. I trajanje rata na ovim područjima bilo je različitog vijeka. Požeški prostor oslobođen je već do početka 1992. godine, dok će pakrački ostati podijeljen sve do svibnja 1995. i operacije „Bljesak“.

Rad je koncipiran tako da prva velika cjelina donosi informacije o stanju u Hrvatskoj prije početka rata, zatim slijedi jezgra rada koju čine tri velike kronološke cjeline koje govore o društveno-gospodarskom životu i ratnom sukobu u županiji te zadnja velika cjelina koja donosi informacije o stradalnicima i demografskim promjenama koje je rat ostavio. Rad se temelji na knjigama koje sam prikupio u knjižnicama u Pakracu, Pleternici, Požegi te Sveučilišnoj knjižnici u Puli. Osim knjiga za pisanje rada poslužili su mi brojni internetski članci, videozapisi te intervju u slučaju prisilnih preseljenja i razmjena vlasništva na primjeru slučaja Hrtkovci-Kula. Rad je utemeljen na nekoliko glavnih izvora pa je tako društveno-gospodarski aspekt rada utemeljen na informacijama iz lokalnih novina *Pakrački list* i *Požeški list*. Političko stanje u Hrvatskoj i na prostoru općina temelji se na knjigama *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.* Zdenka Radelića, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* Nikice Barića te *Pakrac i Lipik uoči rata 1991. godine* Antuna Erjaveca. Ratna događanja napisana su na temelju knjige *I Bog stvori Sto dvadeset i treću* Drage Štajduhara, koja donosi svakodnevne dopise o stanju na terenu u Požeštini što su razni stožeri slali za lokalnu radijsku stanicu. Korišteni su i videozapisi *Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.* koji se sastoje od šest dijelova i koji u sebi osim velike doze subjektivnosti donose i kronološki posložene najvažnije događaje ratnih zbivanja na prostoru općine Pakrac. U radu su još određeni događaji opisani pomoću knjiga koji se bave usko određenom tematikom te je za kraj demografija obrađena

putem podataka Državnog zavoda za statistiku.

Iako je Domovinski rat događaj iz nedavne povijesti i većina dokumenata još uvijek nije dostupna istraživačima, tijekom istraživanja susreo sam se s nekoliko knjiga priznatih autora koje mogu poslužiti kao baza za pisanje rada. Isto tako valja spomenuti da je o ovom kratkom periodu napisan veliki broj knjiga i radova od strane zaljubljenika u povijest, amaterskih istraživača i pojedinaca koji su rat proživjeli na svoj način te su odlučili svoju priču staviti na papir. Ipak, knjige i radove tih autora pri istraživanju valja uzeti s dozom opreza. O ovome periodu, kao što je rečeno, napisan je veliki broj radova pa ipak nisam pronašao niti jednu knjigu koja bi objedinila čitavu priču ovoga kraja, već je većina njih fokusirana na određeni događaj, trenutak ili vremenski period. Upravo to me nagnalo na pisanje ovog rada u kojemu sam kroz pet većih cjelina pokušao dati najvažnije informacije stanju gospodarstva, društvenog života te o političkim i ratnim događanjima na ovome području. Budući da je veliki interes za ovu temu, a ona je još uvijek dosta slabo obrađena, siguran sam kako će se o njoj još dosta pisati. Stoga se nadam da će i ovaj moj rad sa svojim informacijama pripomoći povjesničarima u novim istraživanjima.

POLITIČKO STANJE U HRVATSKOJ OD KRAJA 1980-IH DO NEOVISNOSTI

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) se poslije smrti predsjednika Josipa Broza Tita 4. svibnja 1980. počinje raspadati na svim poljima djelatnosti. Gospodarstvo doživljava veliku krizu. Početkom 1980-ih zemlju zahvaća nestašica benzina, sredstava za higijenu, ulja, šećera, kave, čokolade i drugih osnovnih potrepština. Pad gospodarstva obilježio je pad vrijednosti dinara koji je 1989. doživio stopu inflacije od 2 685% te je time kao valuta postao bezvrijedan. Plaće radnika su u prosjeku pale spram 1970-ih za 35%, dok su mirovine umanjene za 40%.¹ Tijekom 1980-ih su provođene razne reforme kako bi se gospodarstvo pokušalo obnoviti, ali bezuspješno.

Osim sloma gospodarstva kriza u državi se očitovala u političkim i međunacionalnim odnosima. Cijele 1980-e obilježilo je trajno opadanje moći nekad nedodirljivog Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) te će tako tijekom na prijelazu u 1990-e jedino JNA još imati kakvu takvu moći želju za održavanjem cjelovite Jugoslavije. Prvi etnički sukobi događaju se već početkom 1980-ih na Kosovu između domaćih Albanaca i Srba. Događanja na Kosovu u Srbiji će iskoristiti srpski nacionalisti predvođeni Slobodanom Miloševićem koji će tako postati vodeća politička figura Srbije i glavni „branitelj“ srpskog naroda i predvodnik srpskog nacionalizma.²

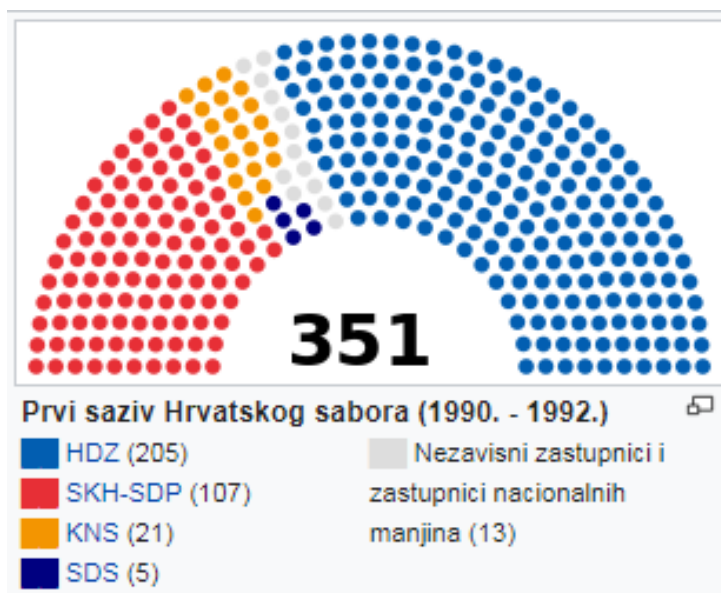
Poput Miloševića u Srbiji, tako i u Hrvatskoj i Sloveniji pad moći partije za svoju afirmaciju iskorištavaju nacionalne struje. Prve se stranke s nacionalnim predznakom u Hrvatskoj počinju osnivati 1989. godine. Jedna od prvih bila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) koja je osnovan 17. lipnja 1989. s Franjom Tuđmanom na čelu. Uvidjevši politiku Miloševića i Srbije, Tuđman i ostali nacionalni predstavnici počinju sve više zahtijevati višestranačje i konfederaciju. Oslabljeni SKH krajem 1989. pristaje na proglašavanje prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj. Odlučeno je da će se izbori za Sabor i općinske vlasti održati 22. i 23. travnja 1990. godine. Izbore je 1. veljače 1990. na zastupanju Sabora raspisao predsjednik Sabora Anđelko Runjić.³ Uvidjevši jačanje nacionalnog naboja u Hrvatskoj, Milošević i

¹ Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 490.-493.

² Radelić, Zdenko, „Hrvatska 1945.-1991.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 65.-68.

³ Isto, 91.-92.

njegovi suradnici počinju organizirati Srbe u Hrvatskoj kao političku organizaciju. Tijekom 1989. Srbi su počeli održavati mitinge po Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. U to vrijeme glavni predstavnik Srba u Hrvatskoj bio je Jovan Opačić, međutim kada je Sabor proglasio održavanje višestranačkih izbora, na nagovor Dobriše Ćosića vođa Srba u Hrvatskoj postaje Jovan Rašković psihijatar iz Knina. Rašković je se svojim suradnicima po instrukcijama iz Beograda 17. veljače 1990. u Kninu osnovao Srpsku demokratsku stranku (SDS). Ubrzo je stranka počela osnivati svoje ogranke, uglavnom po dijelovima sjeverne Dalmacije i Like gdje su Srbi bili većinsko stanovništvo te kasnije prema unutrašnjosti. Prvi ogranak osnovan je u mjestu Srb 26. veljače, zatim su slijedili Gračac, Glina i drugi.⁴

Slika 1. Raspodjela mandata Hrvatskog sabora na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj

Na prvim višestranačkim izborima slavio je HDZ koji je osvojio oko 40% glasova koji su mu bili dovoljni za ostvarivanje saborske većine, jer je prijašnja vlada napravila zakon da stranka s najvećim brojem glasova bez da to bude 50% plus jedan glas može sastaviti Vladu. Drugo mjesto na izborima osvojio je Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP) s Ivicom Račanom na čelu, oni su osvojili oko 30% glasova. U ukupnom zbroju mandata HDZ je dobio 58% saziva, odnosno 205 zastupnika, dok je SKH-SDP dobio 30% mandata

⁴ Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 42.-56.

što je ukupno 107 predstavnika.⁵ Na prvim višestranačkim izborima određene rezultate uspio je ostvariti i SDS. Osvojio je općine Donji Lapac, Gračac i Knin te ostvario pet saborskih mandata. Zastupnici SDS-a u Saboru trebali su postati Jovan Opačić, Dušan Zelenbaba, Radoslav Tanjga, Ratko Ličina i Dušan Ergarac, međutim oni su po nalogu Beograda bojkotirali odaziv.⁶

Ubrzo nakon pobjede HDZ-a, točnije 15. svibnja 1990., dolazi do odgovora iz Beograda u kojem se traži da se razoruža Teritorijalna obrana Slovenije i Hrvatske, osim Knina. Prema riječima tadašnjeg Predsjednika Predsjedništva SFRJ Borisa Jovića, Slovenija je nešto naoružanja uspjela sačuvati. Prema nekim podacima Hrvatska je tada izgubila raznovrsno naoružanje kojim se moglo naoružati do 240 000 vojnika.⁷ Dana 21. svibnja općine u kojima je SDS osvojio vlast izlaze iz sastava svojih regionalnih zajednica općina te formiraju novu Zajednicu općina sjeverne Dalmacije i Like. U svoju regiju SDS pokušava povući sva naselja Dalmacije, Like, Korduna s većinskim srpskim stanovništvom kako bi mogli pružiti veći otpor hrvatskoj vlasti te pokušati organizirati osnivanje autonomne oblasti na prostoru Hrvatske.⁸

Dana 25. srpnja Sabor usvaja amandmane na Ustav i donosi odluku o promjeni naziva iz SRH u Republika Hrvatska te promjenu zastave gdje se umjesto crvene petokrake stavlja grb koji će u prosincu biti preoblikovan i dobiti krunu sastavljenu od grbova hrvatskih povijesnih pokrajina.⁹ Zbog ovakvih odluka hrvatskih vlasti predstavnici SDS-a istoga dana 25. srpnja konstituiraju svoj Sabor u mjestu Srb. Na zasjedanju je donesena Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda kojom si daju za pravo da odlučuju o svojoj sudbini. Odluke su još bile kako će Srbi sami odlučivati o svojoj sudbini, zatim ako Vlada RH odluči ostati u sklopu SFRJ da se dijelovi s većinski srpskim stanovništvom organiziraju u samostalnu pokrajinu u kojoj će vrijediti zakoni RH i SFRJ, ali da imaju pravo na svoje upravu financijama, tajne službe itd. te da se u slučaju odcjepljenja RH od SFRJ ti dijelovi pripajaju Srbiji. Osim ovih odluka na zasjedanju je osnovano Srpsko narodno vijeće (SNV) čijim predsjednikom postaje Milan Babić, koji će uskoro naslijediti Jovana

⁵ Barić, Nikica, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 197.

⁶ Radelić, N., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, 92.

⁷ Erjavec, Antun, 8.

⁸ Barić, Nikica, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 201.

⁹ Radelić, Zdenko, „Hrvatska 1945.-1991.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 92.-94.

Raškovića na mjestu lidera SDS-a i pobunjenih Srba u Hrvatskoj.¹⁰

U narednim danima dolazi do sve većeg političkog sukoba između hrvatske Vlade i vodstva pobunjenih Srba. Zbog nemogućnosti dogovora hrvatska strana se odlučuje na radikalni potez razoružavanja rezervnih postrojbi policije i razoružavanje policijskih postaja na područjima pod vlasti SDS-a. Pokušaj hrvatske policije da razoruži stanice i rezerviste u Kninu i Obrovcu je bio bezuspješan, a za posljedicu je imao početak „balvan revolucije“. Naime, Srbi razjareni ponašanjem hrvatske policije počinju blokirati prometnice s trupcima drveća, kamenjem i raznim drugim vrstama prepreka. Tim su potezom sada već pobunjeni Srbi presjekli cestovnu komunikaciju sjevera i juga države. Osim prekida komunikacije revolucija je napravila i veliku štetu hrvatskom proračunu, budući da je započela u vrijeme turističke sezone. Policijske snage Hrvatske nekoliko su puta pokušale razbiti barikade, ali su u pravilu bile spriječene ili od srpskog stanovništva ili od JNA. Uvidjevši slabost hrvatskih snaga te smjer politike što ju je vodila hrvatska Vlada, SDS se odlučio provesti svoj referendum za autonomiju pokrajina s većinski srpskim stanovništvom od Hrvatske. Referendum je proveden 30. rujna 1990. godine s preko 99% glasova za autonomiju.¹¹

Stanje se donekle normaliziralo do sredine prosinca, a potom dolaze dvije velike odluke, po jedna sa svake strane. Prvo je 19. prosinca 1990. SNV donio Statut o SAO Krajini koja je tim potezom 21. prosinca i proglašena. SAO Krajina definirana je kao samostalna pokrajina unutar RH u kojoj vrijede svi zakoni RH i SFRJ te zakoni same Krajine. Odlučeno je da Knin bude glavni grad te da hrvatska policija nema što tražiti na području Krajine te da policija Krajine može pomagati hrvatskim snagama u određenim akcijama ako Hrvatska plati troškove akcija. Ovim činom Srbi su proglasili autonomnu pokrajinu na teritoriju Hrvatske.¹² Samo dan kasnije 22. prosinca hrvatski je Sabor donio potpuno novi Ustav kojim proglašava Hrvate jedinim konstitutivnim narodom u Hrvatskoj te Srbe izjednačava s ostalim manjinama. Ovim potezom Sabor je uklonio neke nedorečenosti iz ranijeg Ustava SRH iz 1974. u kojemu je pisalo da je „SR Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“. Ovim potezom Srbi su izjednačeni s manjinama, ali im je obećano pravo uporabe njihova jezika, pisma,

¹⁰ Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 72.-74.

¹¹ Isto, 82.-86.

¹² Isto, 94.

vjere i kulture.¹³

Stanje na terenu, ali i u politici idućih se mjeseci nastavilo komplicirati. Prvo je Slovenija donijela odluku o razdruživanju od SFRJ 23. prosinca 1990., zatim je Srbija spriječila postavljanje Stjepana Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ, a usput je sukladno sa svim događajima odbačen prijašnji prijedlog Hrvatske i Slovenije o konfederativnom uređenju države. Sva ova događanja i događaji s terena nagnali su Sabor RH da 21. veljače 1991. donose rezoluciju o razdruživanju sa SFRJ. Na odgovor Krajine nije se moralo dugo čekati. Krajina je 28. veljače donijela Rezoluciju o razdruživanju R. Hrvatske i SAO Krajine.¹⁴ Tijekom svibnja obje su strane provele za sebe bitne referendume. Najprije je SAO Krajina 12. svibnja provela referendum o ulasku SAO Krajine u sastav Srbije. Jedino pitanje na referendumu je bilo:

„Da li ste za prisajedinjenje Krajine Republici Srbiji i za to da Krajina ostane u Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom i drugim koji žele da očuvaju Jugoslaviju?“

Referendum je prošao uspješno i donesena je odluka o spajanju sa Srbijom koju Srbija radi političkih razloga tog vremena nije mogla prihvatiti. Sam je Milošević okrivio SDS da mu rade iza leđa jer Srbija nije mogla polagati nikakva prava na područja koja formalno pripadaju drugoj državi, a usput bi takve aspiracije ostavile negativnu konotaciju na vanjsku politiku Srbije.¹⁵ Samo tjedan dana poslije srpskog referenduma na red je došao i hrvatski. Referendum je proveden 19. svibnja 1991., a sastojao se od dva pitanja koja su glasila:

"Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)?"

"Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Socijalističke Republike Crne Gore za rješenje državne krize u SFRJ)?"

Prema rezultatima izlaznost je bila 83,56%, a na dva pitanja odgovaralo se zaokruživanjem ZA ili PROTIV. Na prvom pitanju odgovor ZA je zaokružilo 94,17% glasača, dok je na drugo pitanje samo 1,2% glasača zaokružilo odgovor ZA. Ovim referendumom je na demokratski i zakonski način izglasano odcjepljenje RH od SFRJ. Dana 25. lipnja Sabor je donio Ustavnu odluku o samostalnosti i suverenosti

¹³ Radelić, Zdenko, „Hrvatska 1945.-1991.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 94.

¹⁴ Isto, 95.

¹⁵ Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, 99.-104.

Republike Hrvatske pa ipak ta je odluka u dogovoru s predstavnicima Europske zajednice odgođena za tri mjeseca i na kraju je provedena 8. listopada 1991. godine. Tada su prekinuti svi pravni odnosi Hrvatske sa SFRJ.¹⁶ Danas se na te dane u Hrvatskoj, 25. lipnja i 8. listopada slave Dan državnosti i Dan neovisnosti.

U periodu između ovih proglašenja u Hrvatskoj je započeo rat između ranije sukobljenih tabora koji će trajati sve do hrvatskih operacija Bljesak i Oluja koje su se odvale u počecima svibnja i kolovoza 1995. godine. Ipak glavni cilj sukoba sa srpske strane nije postao samo prostor na kojemu su Srbi bili većinski narod nego uz pomoć JNA uspostava granice Velike Srbije. Sam je Vojislav Šešelj, jedan od glavnih urednika plana Velike Srbije, jednom prilikom izjavio „amputirat ćemo Hrvatsku. Znači sve teritorije zapadno od linije Karlobag-Ogulin-Karlovac- Virovitica. Sve što je s ove strane linije to je Srbija, a ono što je sa zapada ne znam, niti me interesuje“.¹⁷ Šešelj je predložio nove granice Srbije koje su prikazane na slici 2.

Slika 2. Prikaz karte Velike Srbije

¹⁶ Radelić, Zdenko, „Hrvatska 1945.-1991.“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Radelić, Zdenko i drugi, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 95.-96.

¹⁷ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 1.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=-QU5gQDw4Xo>

STANJE U OPĆINAMA PAKRAC I POŽEGA PRIJE POČETKA RATA

Požeško-slavonska županija smjestila se u samom središtu Slavonije (slika 4). Okružena je s četirima gorama– Psunj, Krndija, Dilj gora i Požeškom gorom – te planinom Papuk. Gore koje okružuju županiju su prirodna barijera koja dijeli Slavoniju na istočni i zapadni dio. Zlatno strateško pravilo u ratovanju je držati gore i šume pa su tako i ove gore unutar ravne Slavonije za rata bile jedna od najvažnijih strateških lokacija. Tko je kontrolirao brda kontrolirao je i putove koji su išli s obje strane padina te doline i imao je položaj za stacioniranje topovskih snaga zbog većeg dometa, odakle bi se onda lakše moglo gađati dalje protivničke položaje. Važnost brdskih položaja na ovome području znala je i JNA koja je po brdima izgradila brojne manje vojne radio centre i manje vojne baze. Većinu tih objekata je do Božića 1991. zauzela Hrvatska vojska. Nakon predaja vojarni u Požegi i Bjelovaru, brojne je šumske objekte napustila JNA koja je prije i za vrijeme povlačenja sa sobom odnijela veći dio opreme koji se nalazio po centrima.

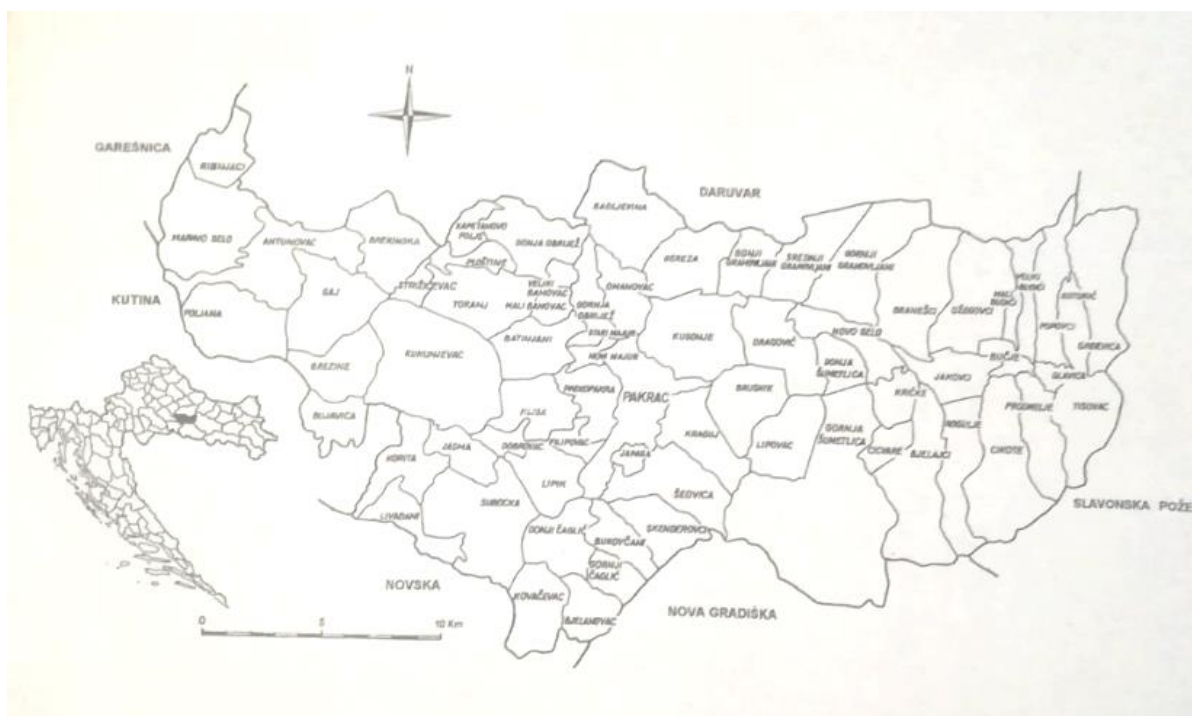

Slika 3. Smještaj Požeško-slavonske županije

Demografsko stanje

Popis stanovništva iz 1991. jedan je od glavnih pokazatelja zašto su dvije tako bliske općine koje danas tvore zajedničku županiju u ratu proživjele dvije različite priče. Na prostoru općina zajedno živjelo je 99 334 stanovnika od čega 22 572 pripadnika srpske nacionalnosti što je 22,7% ukupne populacije. Ipak ovaj postotak nije pravi pokazatelj stanja rasporeda stanovništva na terenu općina.

Općina Pakrac je brojala 27 589 stanovnika od kojih je 12 813 bilo Srba, Hrvata je bilo 9 896, Jugoslavena 1 346 i ostalih 3 534. U postocima je to 46,4% Srba, 35,9% Hrvata, dok su ostali zauzimali 17,6% udjela u stanovništvu. Još jedna bitna stavka ovog područja je raspodjela naselja po većinskoj etničkoj pripadnosti. Općina Pakrac brojala je 68 naselja u kojima su Srbi bili većina u njih 46, dok Hrvati u njih 15, ostale su nacionalnosti bile većinske u pet naselja dok su najveća naselja Pakrac i Lipik bili etnički relativno većinski srpska naselja.¹⁸

Slika 4. Karta općine Pakrac

Na prostoru općine Požega bila je potpuno drugačija slika. Općina Požega brojala je 71 745 stanovnika od čega su 57 277 bili Hrvati, Srba je bilo 9 759, Jugoslavena 1 546 i ostalih nacionalnosti 3 163 stanovnika. U postotcima od ukupnog broja stanovnika Hrvata je bilo 79,8%, a Srba 13,6%, dok su ostali zauzimali

¹⁸ Erjavec, 6.

6,6% udjela stanovništva.¹⁹ Što se tiče broja naselja, općina Požega se sastojala od 209 naselja. Hrvati su bili većina u njih 132, Srbi u 66, a samo u jednom 1 naselju su etnička većina bili ostali. Naselja s relativnom većinom bilo je 7 od čega 4 srpska, 3 hrvatska, jedno naselje nije imalo većinsku prevlast neke etničke skupine i 2 su naselja bila bez stanovništva. Za razliku od najvećih naselja općine Pakrac, najveća naselja općine Požega su bila većinski hrvatska: Kutjevo 94,6%, Pleternica 94,2%, Požega 75,4% i Velika s 90,1% Hrvata.²⁰ Iz ovog dijela u brojkama već se može iščitati zašto na požeškom području sukobi nisu bili dugotrajni, dok je pakračko područje ostalo podijeljeno do Bljeska.

Slika 5. Karta općine Požega

¹⁹ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998., 2447.

²⁰ Isto, 2209.-2245., 2447.-2553.

Gospodarsko stanje

Teška ekonomska kriza koja je zahvatila cijelu SFRJ nije zaobišla ni općine Pakrac i Požega. Glavne grane gospodarstva u ovim krajevima bili su poljoprivreda i stočarstvo. Što se tiče industrije, ona je bila jače razvijena na području općine Požega, točnije u njenom centru Požegi. Postojalo je nekoliko velikih poduzeća koja su zapošljavala na stotine radnika. Najveće firme s ovog područja su uglavnom požeške, a neke od njih su Plamen, Sloga, SPIN Valis, Zvečevo, zatim pleternički Oroplet i najveća među njima PPK Kutjevo. Na prostoru općine Pakrac uglavnom su postojala manja industrijska poduzeća. Neka od većih bile su tvornice za proizvodnju stakla i punionica vode u Lipiku. Većina zaposlenih u općini Pakrac radila je u školstvu te bolnicama u Pakracu i Lipiku. U ovo istraživanje nisu uključene firme elektroprivrede, šumarije, komunalca i vodoprivrede koje su imali znatan broj zaposlenika. Za prikaz stanja gospodarstva uglavnom je korišten *Požeški list*. Budući da nisam uspio doći do *Pakračkog lista* iz godina 1990. i 1991. stanje u gospodarstvu u ovom razdoblju pokušat ću prikazati putem *Požeškog lista* iz istog vremena. Nažalost, tada se *Požeški list* bavio samo područjem Požeštine i nema informacija o stanju na području općine Pakrac sve do spajanja općina u prosincu 1992. u zajedničku Požeško-slavonsku županiju.

Kriza koja je zahvatila cijelu zemlju zahvatila je i područje ovih općina. Zbog tadašnje krize, bili su česti novinski naslovi poput: „Nezaposlenost u porastu“ u prvom broju *Požeškog lista* 11. siječnja 1990. ili „Nagli porast nezaposlenosti“ 7. veljače 1991. godine (slika 6). Nedostatak materijala za rad, tržišta za prodaju proizvoda i inflacija doveli su sve tvrtke pred stečaj tijekom 1990-ih. Plaće su radnicima često kasnile ili bile smanjene, a nerijetko su se nezadovoljnim radnicima uručivali i otkazi, što je dovodilo do brojnih štrajkova. Prema informacijama zavoda za zapošljavanje, u siječnju 1991. u općini Požega nezaposleno je bilo 2 634 osobe, a broj se nastavio povećavati u nadolazećim mjesecima. Veliki broj nezaposlenih i nedostatak novca doveli su 1991. do otežanog isplaćivanja socijalnih primanja ljudima koji su nezaposleni.²¹

²¹„Nezaposlenost u porastu“, *Požeški list*, 1, 1990.; „Otežano poslovanje“, *Požeški list*, 3, 1990.; „Šume sve ugroženije“, *Požeški list*, 12, 1990.; „Razmotreno stanje u „Plamenu“, *Požeški list*, 13, 1990.; „SPIN Vallisu“ prijeti stečaj“, *Požeški list*, 31/32, 1990.; „Nagli porast nezaposlenosti“, *Požeški list*, 5, 1991.; „Osoblje protestiralo obustavom rada“, *Požeški list*, 9, 1991.; „Crni travanj za obrtnike“, *Požeški list*, 18, 1991.; „Usporen porast nezaposlenosti“, *Požeški list*, 23, 1991.

Slika 6. Naslovi iz novina o stanju u gospodarstvu
1990. i 1991.

Otegotna okolnost stanovnicima ovoga kraja bilo je poskupljenje struje zbog opće nestašice struje na području Hrvatske. Prema informacijama iz ožujka 1990. čak trećina korisnika struje s prostora općine Požega bili su neplatiše. Zbog toga u dogovoru s nadređenima u Osijeku dogovoreno da se dužnicima pošalju opomene pred isključenje do određenog datuma. U slučaju neplaćanja duga, požeška Elektrodistribucija bila je dužna isključiti struju dužnicima. Krizu su osjetile i uslužne djelatnosti. Tako je vodstvo Požeške doline dalo priopćenje u kojem govore o kupovnoj moći i nabavci proizvoda. U Požeškoj dolini tvrde kako je nabava robe otežana zbog stanja u drugim firmama u općini aludirajući na stanje u Zvečevu, PPK Kutjevu i dr. od kojih se dobavlja roba. Nadalje govore kako ljudi uglavnom kupuju samo najvažnije prehrambene proizvode jer nemaju novca za druge stvari. Zbog toga će poduzeća morati smanjiti proizvodnju ostalih proizvoda. Prateći ovu izjavu lako je zaključiti kako će kao nuspojava ovakvog stanja biti pogoršanje u tekstilnoj industriji u firmama kao što su Sloga i Orljava, ali i drugim poduzećima koja se bave proizvodnjom robe široke potrošnje. U članku se govori kako je trenutno stanje prehrambenih zaliha u početku 1991. bilo stabilno, s približavanjem rata stanje će se promijeniti.²² Tik pred početak rata u novinama će izaći naslov u kojem će se govoriti da potrošači kupuju veće zalihe hrane kako se u slučaju rata ne bi morali izlagati riziku izlaska iz svojih domova.²³

²² „Smanjena ponuda i kupovna moć“, *Požeški list*, 6, 1991.

²³ „Zalihe zbog straha“, *Požeški list*, 27, 1991.

Društveni život

Prema skupljenoj građi s kojom sam raspolagao za izradu ovoga rada, može se reći da društvenih događanja na prostoru općina tijekom 1990. i 1991. nije nedostajalo. Velik broj manifestacija bile su uglavnom politički skupovi odnosno osnivački skupovi stranaka na određenim područjima. Na tim se skupovima osim političke promidžbe, jelo, pilo i pjevalo. Podizanjem nacionalističkih tenzija u pakračkoj općini, broj kulturnih manifestacija će se smanjiti. Od većih događaja treba navesti obilježavanje 300 godina doseljenja Srba na ova područja i velike mitinge HDZ-a i SDS-a. Kao primjer stanja može se navesti kako su zbog straha od nereda Hrvati bojkotirali tradicionalnu proslavu Dana ustanka naroda Hrvatske 1991. koji se obilježavao u mjestu Bučje, u pakračkoj općini.

U požeškom kraju opet drugačija slika. Ovdje je politička i nacionalna razjedinjenost bila puno manja. Vladajuća je stranka bila HDZ. Kao i na pakračkom području održavali su se skupovi, te osnivanja ogranaka hrvatskih stranaka kao što su HNS i HSP. Mitinzi SDS-a su se uglavnom održavali na područjima koji su bili pogranični s pakračkim područjem te u pokojem većinski srpskom naselju u izoliranom dijelu općine. Iako je stanje bilo teško zbog ekonomske krize na prostoru SFRJ u požeškom su se kraju održavale razne sportske, društvene, političke manifestacije.

U razvoj društvenog života svakako valja uključiti i otvaranje dječjeg vrtića u Pleternici. Izgradnja vrtića bila je planiran dugo godina u nazad, ali se u njegovu izradu krenulo tek 1988. i to restauracijom bivše zgrade milicije. Vrtić koji je otvoren bio je namijenjen djeci u dobi 3-6 godina i u njemu su bile zaposlene dvije odgojiteljice. Tako je drugo najveće mjesto požeške općine, uz donacije velikih poduzeća i malih privrednika dobilo novu korisnu ustanovu.²⁴

Od manifestacije iz perioda prije rata zasigurno valja i spomenuti tradicionalna okupljanja vjernika na mjestu crkve u Pleternici u čast Gospi od suza koje se obilježavala od 1955. godine. Nadalje valja spomenuti i obilježavanje 50 godina postojanja folkloru u Biškupcima i ostala folklorna događanja.²⁵

Najveći koncert toga vremena svakako je bio nastup tadašnje zvijezde Tatjane Matejaš Tajči koja je sa svojim hitovima poput „Hajde da ludujemo“ i „Bube su u glavi“ zapalila požešku publiku u ožujku 1991. u dvorani Grabrik (danas Tomislav

²⁴ „Otvoren vrtić“, *Požeški list*, 18, 1990.

²⁵ „Polu stoljeća folkloru“, *Požeški list*, 36, 1990.

Pirc). Valja reći kako dvorana zbog financijskog stanja stanovništva nije bila skroz ispunjena.²⁶ Od ostalih događanja u Požeštini valja spomenuti tradicionalne Ivanjske krjesove, Grgurevo te Martinje koje je posebno značajno za kutjevački kraj. Događanja je bilo jako puno, a neka od njih su prosvjedi protiv zbrinjavanja nuklearnog otpada na prostoru općine, gostovanje poduzetnika iz Danske koji su prezentirali novu tehnologiju, izložbe Ljubiše Aleksića i izložbu sakralne umjetnosti u crkvi sv. Terezije u Požegi.²⁷

Slika 7. Nastup Tatjane Matejaš Tajči
u Požegi

Političko stanje i prvi sukobi

Početak 1990. sav se politički život okrenuo prema prvim višestranačkim izborima. Na ovim prostorima prvo se pojavio HDZ, koji je 4. ožujka 1990. osnovao svoj odbor u Požegi na čelu s predsjednikom Antunom Božićem. Do izbora se na ovim prostorima neće pojaviti nijedna od novih stranaka, pa će tako na izborima u općini Pakrac sudjelovati samo tri stranke: SKH-SDP, SSRN-SSH i JSDS te nezavisni kandidati. Poslije izbora na prostoru Požeštine pojavit će se u rujnu i prosincu odbori HNS-a i HSP-a.

Najviše glasova na izborima provedenim u travnju i svibnju 1990. na području općine Pakrac osvojio je SKH-SDP. Predsjednikom Skupštine općine Pakrac postaje Hrvat Milan Božić, dok će predsjednikom Izvršnog vijeća SO postati Srbin Čedomir Bojičić. Nedugo poslije izbora u pakračkoj skupštini doći će do podjele na srpski i

²⁶ „Djeca su najiskrenija publika“, *Požeški list*, 12, 1991.

²⁷ Plakati i pozivnice u vlasništvu gradske knjižnice u Požegi.

hrvatski tabor. U tabore će se priključiti vijećnici prema svojoj nacionalnoj, a ne političkoj pripadnosti. Većinu će tako u pakračkoj skupštini držati pripadnici srpske nacionalnosti, odnosno imat će 50 od 75 glasova, dok će Hrvati imati 18 glasova, predstavnici koji dolaze iz manjina dobit će sedam glasova i oni će s vremenom postati naklonjeniji hrvatskim predstavnicima.²⁸ Na području općine Požega najviše će glasova dobiti novoosnovani odbor HDZ. Ovakvi rezultati na ovim prostorima nisu bili neočekivani. HDZ je pobijedio na izborima na većinski hrvatskom požeškom području, dok su pripadnici srpske nacionalnosti osvojili veliki broj mandata na pakračkom području. Jedino je možda broj mandata pripadnika srpske nacionalnosti (50/75 odnosno 66,7%) bio malo veći od očekivanog. Ali opet na ruku uspjehu je išlo to što na prostoru pakračke općine još uvijek nije bilo novih hrvatskih stranaka, već samo reformirane socijalističke u kojima pripadnici srpske nacionalnosti bili dobro zastupljeni.²⁹ Poslije izbora, pogotovo na području općine Pakrac, počeo se redati osnivački skupovi HDZ-a i SDS-a. Prvo će se u Badljevinu osnovati prvi odbor HDZ-a na prostoru općine Pakrac 27. svibnja 1990., zatim 10. lipnja u Dobrovcu. Kao odgovor na osnivanje odbora HDZ-a, SDS je održao skup 16. lipnja u Pakracu na kojemu se okupilo oko 10 000 ljudi. Na ovome skupu govorili su predsjednik SDS-a Jovan Rašković, zatim predsjednik SDS-a za općinu Pakrac Veljko Džakula. S vremenom su se skupovi HDZ-a i SDS-a počeli odvijati po svim naseljima gdje je bila većinska pripadnost određene nacionalnosti. Od osnovanih odbora valja izdvojiti odbore HDZ-a i SDS-a koji su osnovani 10. srpnja i 5. kolovoza 1990. u Lipiku.³⁰ Skupovi su unatoč velikim tenzijama prolazili manje-više mirno, tek uz koji eksces kao što je paljenje zastava i vrijeđanja suprotnog naroda.

Ljeto 1990., koje donosi početak „Balvan revolucije“ u Hrvatskoj, na prostor Pakraca donosi nemirno stanje. Dok će područje Požeštine relativno mirno proživjeti predratno i ratno vrijeme na prostoru općine Pakrac s početkom „Balvan revolucije“ počinje mračno vrijeme. Prema autoru knjige *Pakrac i Lipik uoči rata 1991.* Antunu Erjavecu, uoči „Balvan revolucije“ na pakračkom se području pojavljuju bivši policajci Srbi iz cijele republike. Oni su željeli pristupiti pakračkoj policiji. Već drugog dana kninske pobune dolazi do prve pucnjave u Pakracu. Pucano je na Hrvatski dom u kojemu se tada odvijao sastanak u sklopu priprema za osnutak odbora HDZ-a u

²⁸ Erjavec, 7.

²⁹ Isto, 7.

³⁰ Isto, 8.-11.

Pakracu. Idućeg dana, 19. kolovoza. u Pakracu je održan osnivački skup HDZ kojemu je kao gost iz Zagreba prisustvovao Stjepan Mesić. Na skupu je glavni govor održao predsjednik pakračkog HDZ-a Ivan Šreter. Istodobno se pred zgradom općine odvijao srpski skup. Policija je vodila brigu o tome da se ova dva skupa ne susretnu.³¹

Već 30. rujna na SO Pakrac dolazi do prvih trzavica među taborima. Samo dan poslije 300. obljetnice doseljenja Srba na pakračko područje, srpski je tabor iznio zahtjeve da se u državne ustanove uvedu dvojezični natpisi na ćirilici i latinici te da se u policiju prestane primati pripadnike hrvatske nacionalnosti. U tome trenutku u redovnoj policiji od 70 policajaca 30 je porijeklom srpske nacionalnosti, dok je ostatak većinom hrvatski. Rasprava o broju policajaca će se provlačiti gotovo na svim skupštinama. U prosincu će opet glavna tema rasprave biti pritužba srpske strane na broj hrvatskih policajaca, na što će hrvatski blok odgovoriti kako je u rezervnoj postrojbi policije 140 pripadnika, među kojima 126 Srba i 14 Hrvata.³²

Zbog raspada komunikacije među blokovima i jačanja srpskog nacionalizma, dolazi do prve intervencije specijalne policije iz Zagreba u Pakracu u noći s 28. na 29. studenog. Povodom Dana Republike SFRJ zapovjednik Jovo Vezmar po naređenju nadređenih iz Bjelovara i Zagreba izdaje zapovijed da se pored zastave Jugoslavije na zgradi postaje izvjesi i nova zastava Republike Hrvatske. Srbi su u Pakracu na ovaj čin gledali kao na provokaciju. Uskoro se u centru skuplja veliki broj nezadovoljnika koji najprije napadaju zgradu općine gdje koriste i vatreno oružje te skidaju zastavu RH i pale je, zastava je skinuta i na željezničkoj postaji u Pakracu. Nezadovoljna se masa zatim okrenula prema policijskoj postaji koju su okružili i u takvom stanju držali sve do kasnih sati. Zbog neizvjesne situacije narednik Vezmar je na službu pozvao sve redovne policajce kako bi čuvali zgradu uz zapovijed da nema pucanja po okupljenoj masi, kako se ne bi doveli u opasnost, jer se vani okupilo preko 400 ljudi. Oko 23 sata zapucano je na policijsku postaju nakon čega se u pomoć pozivaju specijalci iz Zagreba koji stižu oko 2 sata u noći. Do dolaska specijalaca masa se razila i nakon 2 sata specijalci se vraćaju u Zagreb. U strahu od ponavljanja neugodne situacije, idućeg dana su skinute obje zastave s policijske postaje. Od toga dana jugoslavenska se zastava više nije vijorila u Pakracu.³³ Nakon

³¹ Isto, 11.-13.

³² Isto, 13.-14.

³³ Isto, 13.-14.

ovog incidenta stanje se u pakračkom kraju donekle smirilo. Sukobi među taborima su se na sastancima nastavili, ali oni nisu bili popraćeni djelovanjem prosvjednika.

U novu 1991. godinu općine Pakrac i Požega ulaze u različitom raspoloženju. Dok se politički u požeškom dijelu radi na razvoju demokracije, osnivaju se nove stranke i glavna preokupacija je kako obnoviti gospodarstvo i smanjiti nezaposlenost. U pakračkom području sve više jača sukob među taborima. Tako je u samoj Požegi kao prva učinjena stvar u novoj godini bila promjena naziva trgova. Glavnom trgu vraćeno je staro ime Trg svetog Trojstva umjesto Trg maršala Tita, dok je Trg Republike, koji se nalazi ispred katedrale, dobio samo dodatak pa se od tog trenutka zove Trg Republike Hrvatske.³⁴

Siječanj na prostoru Hrvatske obilježile su vijesti o otkazu poslušnosti vladi RH od strane Krajine i odluka generala Veljka Kadijevića o razoružavanju svih naoružanih jedinica na prostoru Slovenije i Hrvatske osim Knina koje nisu pod upravom JNA te izdaja naloga za uhićenja visokih hrvatskih i slovenskih dužnosnika kao što su Josip Manolić, Josip Boljkovac, Janez Janša i Igor Bavčar.³⁵Odluka Krajine i potpora SDS, srpskim političarima na pakračkom području daju novi impuls. Ohrabreni potporom oni počinju zahtijevati da se općini Pakrac pripoje 26 mjesnih zajednica okučanskog i pet zajednica kamenskog područja s većinskom srpskom pripadnosti. Odgovor hrvatskih političara je bio da će oni isto tako tražiti da se njima pripoje područja s većinskim hrvatskim. Dana 15. veljače u *Vjesniku* izlazi izjava predsjednika SDS-a za Slavoniju i Baranju Veljka Džakule koji kaže da je „pripajanje Kninu, samo prva karika u ostvarivanju velike Slavonske Krajine kao samostalnog srpskog prostora“.³⁶

Potaknuti rezolucijama hrvatskog Sabora o razdruživanju odnosa sa SFRJ i zaštiti ustavnog poretka Republike Hrvatske donesenih 21. veljače, pakrački srpski zastupnici sazivaju sjednicu sva tri vijeća SO (Društveno-političko, Udruženog rada i Mjesnih zajednica). Iznenađna sjednica sazvana je odmah za idući dan 22. veljače u 15 sati. Zbog iznenadnog saziva na sjednici se neće pojaviti 23 od 75 zastupnika od kojih 15 su Hrvati. Glavne teme sjednice su bile rezolucija o razdruživanju Hrvatske od SFRJ i rezolucija o zaštiti ustavnog poretka RH, policija i pripajanje općine Pakrac SAO Krajini. Prva na redu je bila odluka o brojnosti policije gdje se zahtijevao

³⁴ „Promijenjen naziv trga“, *Požeški list*, 1, 1991.

³⁵ Erjavec, 14.

³⁶ Isto, 15.-16.

povratak na broj policajaca i rezervnih policajaca na onaj broj prije 30. svibnja 1990. i da ne mijenja uniforme, zatim su tu još uklopljene odluke o razoružavanju stanovnika po jednonacionalnoj liniji i ukidanje plaćanja televizijske pretplate zbog nezadovoljstva uslugom, koje su usvojene. Prije prelaska na glasanje o prihvaćanju rezolucija i govora o sjedinjenju sa SAO Krajinom redali su se govori srpskih političara. Najvatreniji su bili govori Vlade Markovića, Rade Vučetića i Veljka Džakule. Marković zahtijeva da se općini Pakrac pripoje mjesne zajednice iz okolnih općina s većinskom srpskom nacionalnosti, te da se općina Pakrac pripoji SAO Krajini, ako se Hrvatska odluči odcijepiti od Jugoslavije. Riječ je zatim preuzeo Rade Vučetić koji govori o naoružavanju hrvatskog naroda protiv malobrojnog golorukog srpskog naroda i kako ne želi raditi s vladom koja ne priznaje druge religije i koja pleše kako joj Vatikan svira. Prije glasanja na red je došao i regionalni predsjednik SDS-a Veljko Džakula koji je govorio u stilu velikosrpske propagande. Džakula je upitao zašto Srbi nisu dobili oružje od Hrvatske da je brane te kako se ne bi čudio da Mesić počne osnivati radničke logore gdje će se spremati Srbe. Nadalje, ako Hrvatska proglasi odcjepljenje, da će se Krajina odvojiti od Hrvatske, a ako se i dogovori nekakav oblik konfederacije da će Krajina postati autonomna pokrajina na području Hrvatske. Na red je došlo glasanje gdje su sve odluke lagano prihvaćene na stranu srpskog bloka. Hrvatski blok koji je imao manje članova na kraju je još dodatno bio oslabljen ne sudjelovanjem 15 zastupnika na sjednici, a još je petero predstavnika hrvatskog bloka napustilo sjednicu prije glasanja. Rezolucije su bile odbačene s 43 od 47 glasova, ostala četiri glasa su bila suzdržana, dok je ujedinjenje s SAO Krajinom izglasano s 29 za, 13 protiv i dva suzdržana. Predsjednik općine Milan Božić ustvrdio kako je glasovanje prošlo u skladu s propisanim zakonima te su tako odluke valjane i da se kao takve usvajaju.³⁷

Idućih se dana od donošenja odluke o spajanju sa SAO Krajinom u Pakracu počinju pojavljivati naoružani ljudi. SDS na svoje prostorije izvjesio zastavu Krajine i zastavu SDS. Gradom se putem radija i novina šalju propagandne parole. Samo dva dana kasnije putem Večernjeg lista izlazi vijest da je općini Pakrac pripojeno 37 naselja s većinskim srpskim stanovništvom: 32 s novogradiškog područja i 5 s požeškog. Na reakciju Vlade RH nije se moralo dugo čekati, ona je već 28. veljače poništila odluke SO Pakrac. Idućeg dana u ranojutarnjim satima po naredbi načelnika

³⁷ Isto, 15.-19.

PU Pakrac Jove Vezmara na igralištu u Šeovici naoružani su rezervisti srpske nacionalnost. Kasnije se Vezmar s rezervistima uputio u Pakrac gdje je pokrenuta akcija razoružavanja hrvatskih policajaca. Svi policajci su bili pozvani da se jave u postaju, a oni koji se nisu pojavili razoružani su kod svojih kuća. Valja napomenuti kako nisu svi policajci srpske nacionalnosti stali na stranu pobunjenika. Njih četvorica će stati na stranu hrvatskih kolega i neće se pridružiti pobuni, a to su: Slobodan Beatović, Svetozar Uzur, Veljko Miletić i Jovo Bukejlović. Potonji će sudjelovati u obrani Pakraca, a preminut će od posljedica ranjavanja u listopadu iste godine.³⁸

Neki od policajaca su kasnije prepričali svoje doživljaje toga 1. ožujka 1991., među njima i Neven Oulovski:

„Navečer poslije 20.00 sati pozvao me Luka Bunčić da dođem u Postaju zbog organiziranja službe. Došao sam u civilu samo s pištoljem. U Postaji su bili Jovo Vezmar, Branko Pavić i penzionirani Milan Kojić i Živko Culić. U razgovoru između njih spomenut je kontakt s KOS-om. Vezmar je tražio da se mene uhapsi, a Pavić se tome protivio. U to je zazvonio telefon. Iz Bjelovara me je pozvao načelnik PU Ivan Srnc i pitao kakvo je stanje. Ja sam mu rekao: 'Gospodine načelniče, upravo sam uhićen.' Čuvala su me dva rezervista: Banić i još jedan, do 01.00 sat 2. ožujka, kada me Branko Pavić odvezao kući...“³⁹

Policajac Tihomir Jirasek je izjavio kako on kao novi policajac nije bio razoružan te da ga je njegova puška i idućeg dana dočekala u njegovom ormaru. Nadalje je rekao kako je o svemu odlučio obavijestiti svog bivšeg zapovjednika Marka Lukića koji mu je rekao da se s ostalim razoružanim policajcima uputi za Bjelovar u postaju.

„Nazvao sam svoga bivšeg zapovjednika Marka Lukića i rekao mu što se dogodilo. On mi reče, da odmah treba pokupiti sve razoružane policajce i krenuti u Bjelovar, jer postoji opasnost da budemo pozatvarani. Okupili smo se oko 16.00 sati: Stipan Grgić, Jozo Karpišek, Zdravko Hudeček, Mato Tutić, Franjo Tutić, Željko Szabo, Branko Barić i ja i krenuli s dva auta. U Konačnici nam se pridružio i Damir Di Zepp sa svojim autom. U Bjelovar smo stigli oko 18.00 sati, gdje smo dobili dugo i kratko oružje i pridružili se postrojbi Bjelovarskih specijalaca, koji su se spremali iste noći za Pakrac. Zbog izviđanja situacije, Barić i ja poslani smo nazad u Pakrac, gdje smo stigli između 20.00 i 22.00 sata i telefonom se javili u Bjelovar.“⁴⁰

Specijalci iz Bjelovara su prema Pakracu krenuli nešto prije 5 sati ujutro. Zastali su u Badljevini gdje su si priključili jedan bager koji im je uklanjao barikade na cestama prema Pakracu. Pobunjenici su prije dolaska specijalaca napustili grad i smjestili se po okolnim brdima odakle su u 9 sati ujutro počeli s napadom na Policijsku postaju, gdje su se smjestile snage MUP-a. Pucnjava je trajala nekoliko

³⁸ Isto, 19.-21.

³⁹ Isto, 21.-22.

⁴⁰ Isto, 22.-23.

sati, a za to vrijeme snagama MUP-a stigla je pomoć jedinica specijalaca Mladena Markača iz Lučkog te osam policajaca sa zapovjednikom Operativnog odjela Policijske postaje u Čazmi Stjepanom Kupusjakom koji je imao zadatak uspostaviti novi stožer Policijske postaje u Pakracu.⁴¹ Tijekom dana na područje Pakraca došla su i oklopna vozila JNA. JNA je imala zadatak biti tampon zona među sukobljenim stranama te patrolirati određenim područjima. U gradu se okupilo mnoštvo novinara. Mediji su izvještavali svaki ovisno o svojoj nacionalnoj, odnosno republičkoj pripadnosti. Hrvatski su izvještavali kako nema mrtvih vjerojatno na obje strane, kako je u Pakrac pristigao manji broj policajaca i da se priključio manji broj civila, dok su beogradske *Večernje novosti* događanja u Pakracu opisale kao napad na goloruki srpski narod od strane specijalne policije i civila. Prema beogradskim portalu policiji se pridružilo 2 000 naoružanih civila, pisalo se da je s pobunjeničke strane bilo 12 mrtvih među kojima je patron srpske pravoslavne crkve Savo Bosanac. Informacije o sukobu u Pakracu dao je vođa pobunjenih Srba Veljko Džakula:

„Da smo hteli mogli smo pobiti sve specijalce u subotu ujutro. Prostor oko OSUP-a i zgrade Opštine bili smo blokirali, tako da su oni upali u klopku. Nismo želeli krvoproliće, već smo se povukli izvan grada. Na njihovu pucnjavu odgovorili smo samo koliko je bilo potrebno za izvlačenje iz Pakraca. Naše komšije Hrvati, naravno ne svi, pridružili su se pucnjavom iz automata. S njihovih prozora Pakrac je zasipan kišom olova. Na nas je pucano iz prigradskih hrvatskih kuća i vikendica.“⁴²

Mediji su s obje strane pričali priču onako kako je određenoj strani odgovaralo. Zato kao najobjektivniji medij koji je donio vijesti o događaju treba uzeti austrijski ORF koji je stanje opisao kao bure baruta koje bi moglo dovesti do krvoprolića na prostoru cijele države, ako mirne glave s obje strane to ne riješe na miran način. Nadalje je izvijestio kako je JNA ovdje tampon zona te kako gradom još patroliraju snage MUP-a dok su se pobunjenici povukli u brda. Kasnije istoga dana u Pakrac oko 16 sati dolaze Stjepan Mesić i Slavko Degoricija koji su se prvo našli sa zapovjednicima JNA. Istoga dana u 18 sati u Pakrac pristižu dva autobusa sa specijalcima, na koje je odmah po izlasku iz autobusa upućena vatra s okolnih brda. Ovaj sukob će biti kraćeg trajanja, a u njemu će s hrvatske strane biti ranjena 3 policajca koji će idućeg dana biti prebačeni u Zagreb na liječenje.⁴³

⁴¹ Isto, 26.-27.

⁴² Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 1.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=-QU5gQDw4Xo>

⁴³ Isto.

Zbog događanja na terenu predsjednik Franjo Tuđman šalje pismo Predsjedništvu SFRJ. U pismu navodi kako je stanje u Pakracu kulminiralo razoružavanjem policajaca hrvatske nacionalnosti i kako ima dokaze da iza toga stoje oficiri JNA. Tuđman moguće rješenje vidi u sastanku i stoga traži da se sazove sastanak u kojemu će biti isti broj članova izaslanstva Predsjedništva SFRJ i Sabor RH. Zbog stanja u Pakracu i na ostalim dijelovima Krajine gdje se ruši Ustavnopravni poredak RH, Tuđman se prijeti Predsjedništvu SFRJ pismom međunarodnim tijelima.⁴⁴Nedjelja 3. ožujka prošla je mirno. Idućeg dana u ponedjeljak, 4. ožujka u mjesnom kafiću „Šport“ u Uroševcu održan je sastanak kakav je u pismu Predsjedništvu SFRJ zahtijevao Tuđman. Toga dana iz sigurnosnih razloga nije održana školska nastava. Iz Beograda su vojnim helikopterom prevezeni predstavnici Predsjedništva SFRJ Nenad Bučin, Bogić Bogičević i savezni sekretar za unutrašnje poslove Petar Gračanin. Njima su se na sastanku pridružili komandant V. vojne oblasti Konrad Kološek, predstavnici općine Pakrac Milan Božić, Čedomir Bojčić i Pero Džodan te predstavnici hrvatske Vlade Stjepan Mesić, Josip Boljkovac i Milan Ramljak. Sastanak je bio kratkog trajanja i na njemu su donesene odluke da se stanje u Pakracu vrati na ono prije 1. ožujka, zatim da JNA i specijalci napuste grad, srpski pobunjeni policajci vrate u službu, da se sve institucije vrate u radno stanje, da se normalizira život građanima te da se oslobode svi uhićeni.⁴⁵

Nakon nemilih događanja u Pakracu stanje se počelo vraćati u normalu. Za to vrijeme u općini Požegi se 14. ožujka organizira Narodna zaštita kao nenaoružana jedinica koja će takva ostati do svibnja kada će se početi naoružavati. Pripreme za osnivanje NZ u Požeštini su započele još 1990. i ona je odigrala veliku ulogu u obrani. Krajem prosinca 1991. NZ će brojati skoro 6 000 članova. Veliki broj članova, njih 1991 prešao je u redove ZNG. NZ imala je mnogo zadataka koje je morala obavljati. Neki od zadataka su bili zaštita sela koja nisu bili pod nadzorom policije, zatim obrana stanovništva, zgrada, izrada minskih naprava, fortifikacijskih objekata, naoružanja, obuka ljudstva i dr. NZ se nalazila pod naredništvom Međustranačkog vijeća, Kriznog štaba Općine, MUP-a i ZNG-a.⁴⁶

Nakon događaja 1.-3. ožujka, stanje u Pakracu se normaliziralo na neko vrijeme. Provokacije i okršaji će se ponovo početi javljati tek nakon referenduma o

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Erjavec, 31.-33.

⁴⁶ Najman, Dražen, Posilović, Ivan, Dujić, Marija, *Narodna zaštita u Domovinskom ratu*, Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, Zagreb, 2002., 120.-128.

pripojenju SAO Krajini i referendumu za samostalnost Hrvatske. Tjedan dana prije hrvatskog referenduma, 12. svibnja održan je srpski referendum za priključivanje općine Pakrac SAO Krajini. O pravovaljanosti referenduma dovoljno govori podatak da je izlaznost glasača bila preko 100%. Referendum je, naravno, uz ovakvu izlaznost uspio.⁴⁷

Tjedan dana kasnije, 19. svibnja, na čitavom prostoru Hrvatske provodi se referendum na kojemu se trebalo odlučiti hoće li Hrvatska ostati u sklopu SFRJ koja bi bila uređena prema srpsko-crnogorskom prijedlogu ili će postati samostalna država koja prema hrvatsko-slovenskom prijedlogu može stupiti u savez suverenih država s drugim jugoslavenskim republikama. Kao što je ranije rečeno, potonji prijedlog je premoćnom većinom prihvaćen i na temelju toga je Hrvatska proglasila suverenost i neovisnost u dva koraka, 25. lipnja i 8. listopada 1991. godine. Za Srbe u pakračkom dijelu to je bio jasni znak za početak mobilizacije i spremanje za skobe. U pakračkom se području sve više počinju događati razne detonacije, prepadi, provokacije i napadi na policiju, domaće Hrvate i manjine. Često će metama napada postati obiteljski i poslovni objekti.

Na proslavi tadašnjega Dana državnosti 30. svibnja 1991. u Pakracu je govor držao predsjednik pakračkog HDZ-a. Ivan Šreter. Nekoliko je puta pozvao narode na jedinstvo. Naglašavao je da je Hrvatska domaćin za sve ljude dobre volje, da se svi skupa trebaju udružiti jer samo tako općina može ići naprijed. Šreter je pozvao Srbe da se ograde od četništva i velikosrpske ideje. Govorio da općina ne pripada nijednoj određenoj nacionalnosti nego svima, ali je isto tako rekao da je općina na prostoru Hrvatske, da je ona oduvijek tu bila i da će uvijek ostati hrvatska.⁴⁸ Osim njegovog etničkog podrijetla i političke pripadnost, smatram da je ova posljednja tvrdnja bila jedan od razloga što je Šreter 18. kolovoza 1991. zarobljen, a kasnije mučen i vjerojatno ubijen od strane pobunjenih Srba.

Na prostoru općine Pakrac poslije referenduma počinju se pojavljivati brojni govornici koji će poticati pobunu među Srbima. Oni će putem govora pokušati pokazati koliko su Srbi ugroženi od strane Vlade RH. Među osobama koje su poslane s tim zadatkom najpoznatiji je bio budući predsjednik Vlade SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema Goran Hadžić. Već dva dana poslije hrvatskog referenduma

⁴⁷ Erjavec, 38.

⁴⁸ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Govor dr. Ivana Šretera povodom Dana državnosti 30. svibnja 1991. u Pakracu“, <https://www.youtube.com/watch?v=ZS3OMJx4z3Q>

minirana je kapelica sv. Josipa u Pakracu, a odmah dan poslije i pruga Brezina-Kukunjevac. Stanje poslije referenduma je postalo kaotično. Počele su terorističke akcije s obje strane. Bacane su eksplozivne naprave na razne objekte od voćnjaka Episkopskog dvora, lokala, trgovina, kuća do Policijske postaje.⁴⁹

Dva dana uoči ubojstva prvog policajca na pakračkom području, 7. lipnja na igralištu NK "Dinamo" Vidovci u Vidovcima osnovana je 63. "A" samostalna bojna ZNG Požege. Osnivač ove formacije je bio komandant tadašnje TO Požege Miljenko Crnjac u dogovoru s načelnikom policijske postaje i tadašnjim voditeljem ureda za obranu. Na ustroju postrojbe sudjelovalo je 18 dragovoljaca uglavnom pripadnika aktivnog sastava policije. Istog dana formirana je i jedinica od policajaca iz postaja u Našicama i Orahovici. Zapovjednik ove jedinice postao je Mirko Koić. Centralni štab 63. bojne nalazio se u Velikoj, u današnjem odmaralištu HEP-a, sve do zauzimanja vojarne u Požegi. Sastav se vrlo brzo punio s dragovoljcima i pripadnicima policije koji su bili na terenu u Vinkovcima. Novi kandidati su morali proći zdravstvena i psihološka testiranja. Do početka rujna jedinica je brojala skoro 400 pripadnika. Stvorene su tri jedinice. Dvije jedinice su bile na prostoru općine Požege i jedna na području općine Orahovice. Satnija je u početku kao sve vojne i policijske formacije u Hrvatskoj bila slabo naoružana. Prvotni zadatak ove formacije bio je nadzor nad područjima općine Orahovice, općine Požege te ispomoć policiji u radu. Zbog stanja u Hrvatskoj 63. bojna redovito će sudjelovati u obrani susjednih općina Nova Gradiška i Slavonski Brod, te će sudjelovati u obrani Osijeka i Vinkovaca. Na prvom zadatku u srpnju 1991., u Tenji kod Osijeka poginut će prva dva pripadnika satnije Damir Hornung i Franjo Jusup. Tijekom kolovoza, jedinica je razoružala Srbe na prostoru Požeštine čime je došla do potrebnog naoružanja. Od sredine kolovoza do 16. rujna pripadnici 63. bojne sudjeluju u obrani gradišćanskog terena. Po zapovijedi Miljenka Crnjca pripadnici će se od 13. rujna vraćati u Požegu radi osvajanja vojarne "Nikola Demonja". Do stapanja u 123. brigadu, u kojoj će činiti prvu bojnu, u početku studenog, 63. bojna će djelovati po skoro cijeloj Slavoniji od domaćeg orahovačko-požeškog do broskog, gradiškog, osječkog i vinkovačkog područja.⁵⁰

Prva žrtva na pakračkom području postao je hrvatski policajac Vlado Laučan. Laučan je ubijen 9. lipnja za vrijeme klasične ophodnje prometa, iz zasjede na

⁴⁹ Erjavec, 39.-51.

⁵⁰ Kalan, Mario, *Fotomonografija 63 "A" samostalne bojne ZNG Požege*, Udruga ratnih veterana 63. samostalne gardijske bojne, Požega 2016., 9-13

raskrižju u mjestu Omanovac. Kasnije se istragom saznalo da je ubojica bio Srbin Radovan Katić iz mjesta Gornja Obrijež. Poslije ovog čina počeli su se redati napadi na hrvatske policajce. Tako je 16. srpnja u Lipiku kod Dječjeg doma u pucnjava poginuo Branko Čorak, dok su ostala dvojica policajaca ranjena. Već tri dana kasnije poginula su još dvojica policajaca Željko Cindrić i Ivica Filković, kada je na kombi šumarije u kojemu su se vozili policajci iz zasjede otvorena vatra u šumi Purnici iznad mjesta Sirač.⁵¹

Stanje se lagano počelo komplicirati i u općini Požega. Nekako s referendumom su započele provokacije i prve barikade na požeškom području. Tako je 4. i 11. srpnja 1991. zabilježena pucnjava na policiju u mjestima Kamenska i Jakšić. Oba napadača su u razmjeni vatre policije smrtno stradala, dok kod policije nije bilo ozlijeđenih. U ovome periodu je JNA svojim premještanjem jedinica stvarala paniku među stanovništvom na požeškom području. Stanje su uglavnom smirivali svojim objavama članovi općinske vlasti SO Požega.⁵²

Sva ova događanja bila su samo uvertira u mjesec kolovoz. Dana 6. kolovoza svi srpski policajci osim Slobodana Bukejlovića napuštaju službu. Tijekom prve polovice mjeseca stvara se sve više barikada na cestama te tako promet i komunikacija s drugim općinama postaje onemogućena. Pobunjeni Srbi smještaju se u brda i šume odakle kontroliraju općinu, ali i prilaze iz drugih općina. Centralno mjesto pobunjenih Srba postaje mjesto Bučje. Na pakračkom području počinju se pojavljivati prvi niški specijalci. Sredinom kolovoza prve hrvatske i srpske obitelji počinju napuštati općinu. U razdoblju 15.-18. kolovoza većina srpskih obitelji bježi iz grada i uglavnom se sklanja na okolna brda kojima patroliraju pobunjeni Srbi. Dana 18. kolovoza na cesti kod Kukurugar zarobljen je predsjednik HDZ-a u općini Pakrac Ivan Šreter. Šreter je izvučen iz svog vozila i odveden od strane pobunjenika. Što se događalo i kakva je sudbina Ivana Šretera nikad se nije saznalo. Istoga dana su na Gavrinici u Pakracu zarobljeni Ivica Svjetličić i Zdenko Gršić. Oni su odvedeni u logor Bučje i kasnije zamijenjeni u razmjeni zarobljenika.⁵³

⁵¹ Erjavec, 39.-51.

⁵² „Pucano na policijsku patrolu“, *Požeški list*, 26, 1991.; „Pucao na policajce“, *Požeški list*, 27, 1991., „Uzbunili stanovništvo“, *Požeški list*, 28, 1991.

⁵³ Erjavec, 51.-53.

RATNO STANJE OD 19. KOLOVOZA DO SARAJEVSKOG PRIMIRJA

Tijekom 16. i 17. kolovoza veliki broj srpskih obitelji odlazi iz grada. Nakon njihova odlaska u kuće ulaze naoružani pobunjeni Srbi koji su imali izrađenu taktiku za napad na grad. Uvečer 18. kolovoza srpske snage počinju s opsadom grada tražeći predaju policijske postaje. Budući da policija odbija predati postaju, pobunjenici 19. kolovoza ujutro u 5 sati počinju s minobacačkim i puščanim napadom na Postaju i ostale važnije zgrade u gradu. Policiji se u obrani Postaje i grada priključuju naoružani građani i zajedno odbijaju napad pobunjenika koji se povlače na istočni dio grada – Kalvariju, Vinograde i Gavrinicu – odakle su imali savršeni položaj za svakovrsne oružane napade raznim naoružanjem, od minobacača, snajpera do strojnika. Uvečer u pomoć policiji dolaze specijalci iz Bjelovara i Zagreba. Vidjevši dolazak specijalaca, pobunjenici se povlače u okolna srpska sela odakle nastavljaju s minobacačkim napadima na Pakrac i Prekopakra. Tijekom 21. kolovoza intenzivne borbe lagano prestaju i specijalci odlaze iz grada na druga ratom zahvaćena područja.⁵⁴

Slika 8. Prikaz bojišta u općini Pakrac u rujnu 1991.godine

Naredno vrijeme biti će obilježeno uglavnom dalekometnom paljbom. Dobro naoružani pobunjenici koji su se smjestili na okolna brda od gore će granatirati cijelo područje od Lipika do Pakraca. Najviše će granata padati na dva najveća mjesta

⁵⁴ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 2.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=T-gQXc8F-Uw>

Općine, Pakrac i Lipik te hrvatsko naselje Prekopakru, pri čemu nisu birani ciljevi. Gađani su strateški, ali i kućni te bolnički objekti. Zahvaljujući dolasku snaga MUP-a pod zapovjedništvom Tomislava Merčepa, Lipik i Pakrac su obranjeni te će kroz kraj kolovoza i rujan biti uspostavljena linija bojišta vidljiva na slici 8.⁵⁵

Istog dana, 19. kolovoza, rat započinje na prostoru općine Požege. Kao što je ranije rečeno na pakračkom području rat je započeo napadom na Pakrac, u Požeštini je on započeo granatiranjem mjesta Orljavac iz smjera Kamenske. Orljavac je mjesto koje se nalazi na cesti Pakrac-Požega. Prema popisu stanovništva selo je 1991. brojalo 297 stanovnika, od čega 66 srpske pripadnosti.⁵⁶ Prve granate su na naselje počele padati ujutro nešto poslije 7 sati. Do kraja kolovoza stanje na požeškom području su obilježila granatiranja Orljavca, iz Kamenske i Bučja u kojima nije bilo žrtava. Prva žrtva na požeškom području bila je Snježana Radovanović koja je ustrijeljena iz sačmarice u Vučjaku Čečavačkom. Između 28. i 30. kolovoza pobunjenici odvođe u zarobljeništvo četiri osobe s požeškog područja, a s njima zapljenuju i alate koje su s njima našli: kombi, traktori i slično. Granatiranje Orljavca se nastavlja i u narednim danima. Prvi stanovnici počinju napuštati naselje. Sklanjaju se kod rodbine i u Centru za socijalnu skrb u Požegi. Do pada vojarne na području općine bilježe se prve pucnjave u mirnijem dijelu općine u naseljima Bešinci, Jakšić, Kaptol, a potom se bilježe nadlijetanja zrakoplova JNA i skraćivanje autobusne linije Požega-Pakrac do mjesta Deževci.⁵⁷

Područje općina tijekom rujna

Mjesec rujan 1991. na području dviju općina donio je nekoliko značajnih dana i događanja kao što su događaji iz Kusionja, osvajanje vojnih objekata u Požegi i evakuacija pakračke bolnice. Početkom rujna pakrački je kraj bio pod svakodnevnim napadima, a u požeškom kraju hrvatske snage počinju s provedbom plana zauzimanja vojarne i ostalih vojnih objekata. Prvi dio plana bila je uspostava kontrole svih putova koji vode prema Požegi i vojarni „Nikola Demonja“ kako bi se onemogućila bilo kakva pomoć objektima koji su se našli u okruženju. Ovakva događanja na terenu dovode do porasta nervoze u vojarni pa je prvi vojnici počinju

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998, 2512.

⁵⁷ Štajduhar, Drago, *I Bog stvori Stotinu dvadeset i treću*, Požeško-slavonska županija, Požega, 1991./1992., 26.-35.

napuštati prije početka opsade. Nekoliko dana uoči početka opsade vojarne hrvatske su snage 8. rujna upale u dobro isplaniranu zasjedu u mjestu Kusunje kod Pakraca. U počecima sukoba hrvatske su snage bile slabo naoružane te su imale malen broj oklopnih vozila. Zbog toga su majstori raznih struka s pakračkog područja sami napravili oklopno vozilo za branitelje grada. Vozilo je trebalo štiti redarstvenike od puščanog napada te omogućiti redarstvenicima pružanje otpora. S jednim takvim vozilom u ophodnju Kusunja otišlo je 20 redarstvenika. Ondje su upali u dobro pripremljenu zasjedu. Pobunjenici su najprije onesposobili vozilo i tako primorali hrvatske snage da se povuku unutar kućnog objekta koji su okružili. Svih 20 redarstvenika je ubijeno.⁵⁸ Događaj iz Kusunja prikazan je u hrvatskom akcijskom filmu *Broj 55* autora Kristijana Milića iz 2014. godine

Dana 13. rujna počinje opsada požeške vojarne od strane pripadnika ZNG, policije i NZ pod zapovjedništvom Željka Samardžije i Miljenka Crnjca. Vojarni i dijelu grada oko nje isključen je dovod vode i struje, a stanovništvu naređeno zamračenje zbog mogućeg napada iz zraka. Odgođen je i početak škole. Prvog dana opsade nekolicina vojnika i časnika je napustila vojarnu. Idućeg dana u 21:20 predaje se Dom JNA koji se nalazio u centru grada, na mjestu današnjeg veleučilišta. U Domu se za vrijeme predaje nalazio samo jedan časnik i sedam vojnika te nešto naoružanja. Odmah po predaji Dom je preimenovan u Dom Hrvatske vojske. Sljedeće noći pred ponoć oglašava se uzbuna zbog mogućeg zračnog napada, zbog preleta zrakoplova. U ponedjeljak, 16. rujna, vojarna se i dalje nalazi pod pasivnom blokadom i iz nje se bilježi pucanje na hrvatske postrojbe. Dana 17. rujna, ujutro oko 10 sati, vojarna se predala. Unutra se nalazilo 350 vojnika i 68 časnika. U prostore ulaze snage RH, koje preuzimaju vojarnu i smještaju se unutra. U popodnevnim satima oko 17:30 dolazi do raketnog napada na okolicu vojarne na Dilju od strane MIG-ova JNA, dok je uvečer raketiran televizijski toranj na Psunju čime stanovništvo ostaje bez televizijske usluge.⁵⁹ Poslije pada vojarne u Požegi nad požeškim se područjem svakodnevno bilježe nadlijetanja zrakoplova JNA. Zbog takvih uvjeta škole će na kraju biti zatvorene sve do siječnja iduće godine. Od 20. rujna počinju dalekometni napadi na naselja bliska teritorijima pod kontrolom pobunjenika iz mjesta Kamenske i Mijača. Najviše su stradavala mjesta Biškupci, Doljanci, Orljavac i

⁵⁸ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 2.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=T-gQXc8F-Uw>

⁵⁹ Stajduhar, 36.-45.

Stražemana. Tijekom ovog perioda zabilježeni su prvi dalekometni napadi i na drugom kraju općine, na selo Ruševo, od strane pobunjenika smještenih na Dilj gori. Početkom listopada zrakoplovi JNA granatirali su područje Velike gdje je bio smješten glavni štab 63. bojne brigade. Prilikom raketiranja pogađaju starački dom u Velikoj te kasnije ostatak naoružanja ispuštaju na naselja Stražemana i Ugarcu.⁶⁰

Pakračko područje u ovom periodu obilježavaju svakodnevni dalekometni napadi s dobro utvrđenih položaja na Lipik, Pakrac i hrvatska naselja. Krajem rujna na pakračko područje iz Bosne i Hercegovine dolazi teško topništvo JNA u kojem su se nalazili tenkovi, dalekometni topovi, razne vrste raketnih bacača te pješništvo. Dana 28. rujna pregled pobunjenih jedinica i stanja na terenu dolazi i zapovjednik bataljuna Petog banjalučkog korpusa. U ovom periodu zabilježeni su prva bombardiranja zrakoplova JNA. U granatiranju grada stradavaju vrtić, osnovna škola, katolička i pravoslavna crkva. Zbog konstantnog granatiranja i otežanih uvjeta rada pakračka je bolnica bila prinuđena na evakuaciju svojih pacijenata.⁶¹ Već prvog dana napada na Pakrac 19. kolovoza bolnica u Pakracu trpi oštećenja. Bolnica je smještena na rubu grada prema brdima koja su bila kontrolirana od pobunjeničkih snaga. Već u prvim borbama početkom sukoba u bolnicu su dolazili prvi ranjenici s obje zaraćene strane. Bolnica je zbog svakodnevnog granatiranja trpjela velika oštećenja. Zbog prometne odsječenosti s vremenom je bolnica ostala bez lijekova za rad. Od početka sukoba bolnici je svako malo ugašen dotok vode i električne energije bez koji bolnica nije mogla normalno funkcionirati. Sve ovo prinudit će ministra zdravstva Andriju Hebranga i upravu bolnice na puštanje lakše bolesnih civila kućama te evakuaciju duševnih pacijenata što je bila specijalnost ove bolnice u druge bolnice na području Kutine, Zagreba itd. Zadužen za preseljenje pacijenata bio je Đorđe Gunjević, koji je u knjizi *Evakuiran u Pakračku Poljanu* donio informacije o stanju bolnici, preseljenju pacijenata o kojima je u ovom poglavlju riječ. Evakuacija bolnice se odvila u periodu od 25. do 29. rujna.⁶²

Gunjević je stanje u bolnici opisao kao kaotično. Bolnica je u razdoblju od 19. kolovoza do preseljenja ranjenika 29. rujna postala skloništem za mnogobrojne građane koji su onda ovdje živjeli na trošak bolnice. Zbog takvo stanja u bolnici je u tom periodu nastala nestašica hrane, lijekova i drugih potrepština za život. Iz razloga

⁶⁰ Isto, 47.-59.

⁶¹ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 2.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=T-gQXc8F-Uw>

⁶² Gunjević, Đorđe, *Evakuiran u Pakračku Poljanu*, Documenta, Zagreb, 2010., 7.-80.

što je bolnica bila kontrolirana i što su njoj često boravile Hrvatske snage često je bila metom napada pobunjenika. U brojnim molbama putem radija tražilo se da se bolnici pusti voda i električna energija. Upravo je jedan od uvjeta pobunjenika bio da hrvatske snage napuste bolnicu. Gunjević je u knjizi opisao kako se s vremenom u bolnici osoblje počelo ponašati raskalašeno, kako su sestre često dolazile s ustaškim obilježjima, kako su srpski pacijenti znali biti maltretirani od strane Hrvata. Nadalje govori kako su se često morale mijenjati smjene doktorima pa su ponekad radili nekoliko dana te bi tada išli doma nekoliko dana, jer stanje vani jednostavno nije dozvoljavalo svakodnevne dolaske na posao. Govori kako se kadar bolnice s prijeratnih 608 zaposlenika spustio na nekih stotinjak. U brojnim akcijama prikupljanja ranjenika oštećivana su kola saniteta te je zbog toga u nekoliko navrata tražio i dobiva nova sanitetska kola. Zbog svih ovih nedaća koje su zahvatile bolnicu dobrovoljno se sam upušta otići u pregovore s pobunjenicima u njihov štab u Bučju. O pregovorima, ističe da je tražio da se prestane pucati po bolnici, da se bolnici omoguće uvjeti za rad te da se oslobode zdravstveni djelatnici među kojima su ravnatelji bolnica u Lipiku i Pakracu dr. Ivan Šreter i dr. Vladimir Solar. Zahtjevi su odbijeni, a on u strahu od epidemije i posljedica nedostatka hrane i ostalih uvjeta za život 25. rujna odlučuje da se bolnica evakuiru.⁶³

Do 25. rujna opća bolnica u Pakracu je već bila ispražnjena, ostao je još samo prostor psihijatrijskog odjela. Idućeg je dana kako kaže Gunjević, na telefon dogovorio sastanak s ministrom Hebrangom, koji se idući dan odvio u Zagrebu. Na sastanku je ministar prihvatio ideju evakuacije i obećao o planu obavijestiti pripadnike obrane grada Pakraca kako bi mogli pomoći pri evakuaciji. U dogovoru s bolnicom u Kutini dogovoreno je da se evakuacija održi 29. rujna. Uz osiguranje hrvatskih snaga autobusi su u Pakrac stigli u noći 29. rujna, odakle su se s pacijentima uputili za Kutinu u koju su stigli u rane sate 30. rujna. Odmah po dolasku pacijenti su raspoređeni i poslani na lokacije kao što je rečeno u opisu plana. Djelatnici, njih oko 80 koji su sudjelovali u evakuaciji su raspoređeni na radna mjesta u Kutini i okolici.⁶⁴

U knjizi je Gunjević iznio i cijeli plan evakuacije bolnice koji je predao dr. Zeliću na psihijatriji:

„Dr. Zeliću, danas navečer počinje evakuacija Psihijatrije na sljedeći način: sve pokretne bolesnike treba evakuirati uz Pihirov sokak do križanja u Prekopakri, ispred trgovine gdje se

⁶³ Isto, 7.- 48.

⁶⁴ Isto, 48.-61.

nalazi vatrogasni kamion u grabi. Nepokretne bolesnike trebaju preko mostića prenijeti pokretni bolesnici i osoblje u Gupčevu ulicu. Evakuacija se mora izvršiti po najvećoj tišini (po potrebi pacijentima dati sedative), bolesnici se evakuiraju u šest autobusa, koji će ih odvesti u Vrapče (60-80 bolesnika), Jankomir (50 bolesnika) i Popovaču (100-120 bolesnika), a ostali se evakuiraju u Bjelovar (20 bolesnika) i u Novi Marof (do 20 gerijatrijskih bolesnika). Tijekom dana se ne smije primijetiti pojačana aktivnost u bolnici. Bolesnici sa sobom neka ponesu samo najnužnije, tj. osnovnu prtljagu, obavezno ponesite medicinsku dokumentaciju. Ni pod koju cijenu nitko od osoblja ne smije znati pojedinosti evakuacije, nitko od radnika tijekom dana ne smije imati kontakt s oružanim snagama u novoj bolnici.“⁶⁵

Pakračko područje od listopada do Sarajevskog primirja

U sljedećem periodu od početka listopada do potpisivanja Sarajevskog primirja, najdinamičniji je period rata na području dviju općina. Ovo razdoblje obilježeno je brojnim događajima poput pada i oslobođenja Lipika, osnivanja 123. požeške brigade i 76. samostalnog pakračkog bataljuna, zatim oslobađanja zauzetih dijelova i pomicanja crte razgraničenja prije stupanja odluka iz Sarajevskog sporazuma.

Listopad je na pakračkom području započeo burno. Ujutro 6. listopada pobunjenici zauzimaju mjesto Batinjani pakrački te tako presijecaju komunikacijsku liniju Garešnica-Pakrac. Toga dana iz Pakraca se prema Garešnici uputilo sanitetsko vozilo bez znanja da je linija prekinuta te tako upala u zasjedu. Brzim dolaskom i intervencijom jedinica iz Pakraca i vod samostalnog bataljuna iz Daruvara. Pobunjenici su odbačeni, a Batinjani oslobođeni. S hrvatske strane stradalo je 22 branitelja među kojima i zapovjednik obrane Pakraca Stjepan Širac.⁶⁶

Tijekom listopada JNA i pobunjeni Srbi pokušavaju ovladati cestama koje vode iz Daruvara i Kutine prema Lipiku i Pakracu kako bi onemogućili pristizanje pomoći. Ovladavanje cestama prvi je korak akcije kojoj je ključni zadatak zauzimanje Lipika i Pakraca. Plan za zauzimanja Lipika bio je vrlo dobro pripremljen i 13. listopada hrvatski branitelji su prinuđeni na povlačenje. Napad na Lipik započeo je teškim topničkim napadom na grad, a zatim je za ulazak i osvajanje grada bilo zaduženo pješništvo s pratnjom 14 tenkova. Pri povlačenju iz grada hrvatske snage miniraju most na rijeci Pakri kako bi usporile napredovanje združenih snaga JNA i

⁶⁵ Isto, 54.-55.

⁶⁶ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 3.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=EsaxnOjZ5-k>

pobunjenika.⁶⁷ Hrvatski branitelji Lipik su branili do zadnjeg trena ipak protivničke snage bile su prejake, a oni malobrojni i slabo naoružani. Snage JNA i pobunjenih Srba ovladale su područjem cijelog Lipika tek 27. studenog. Pri obrani je poginuo i tadašnji zapovjednik obrane grada Libijac Ibrahim Abushaala – „Gadafi“.⁶⁸

Dana 28. listopada u vremenu teškog stanja na području općine u Pakracu je uspostavljen 76. samostalni bataljun. Glavni zadatak bataljuna bio je obrana lipičko-pakračkog područja. Bataljun je sadržavao oko 1200 pripadnika od čega je 700 bilo vojnika i 500 ljudi u logistici koji su bili raspoređeni u šest satnija. Glavnim zapovjednikom bataljuna postao je Stjepan Lasić. Satnije ovog bataljuna bile su raspoređene po određenim punktovima i samim gradovima Lipiku i Pakracu.⁶⁹

Onemogućene u napredovanju prema Pakracu i Prekopakri jedinice JNA i pobunjenih Srba tijekom listopada i studenog nastavljaju s teškim granatiranjem navedenih područja s njihovom okolinom. Ideja zauzimanja Pakraca odbačena je zbog stanja na terenu. Na terenu iz smjerova Bjelovara, Daruvara, Kutine i Požege počinju nadirati i oslobađati teren hrvatske snage. Početkom prosinca počinju akcije hrvatskih snaga za oslobađanje okolice Pakraca i oslobođenje Lipika. Dana 5. prosinca započela je akcija osvajanja Lipika. Kao što su pobunjenici tako su i hrvatske snage u osvajanju Lipika koristile teško naoružanje i tenkove do kojih se došlo osvajanjem brojnih vojnih baza diljem Hrvatske. Pri bijegu pobunjeni Srbi ostavljaju mnoštvo laganog i teškog naoružanja. Njihovo povlačenje štiti teško topništvo iz planinarskog doma Omanovac i Begovače. Već 6. prosinca zauzet je Lipik pri čemu je zarobljeno mnoštvo pripadnika neprijateljskih snaga. Od Lipika nekad poznatog lječilišta nakon borbi od sredine kolovoza do prosinca 1991. ostale su samo ruševine. Gotovo svi objekti bili su srušeni ili oštećeni. Bolnica, škola, staklarna, crkva i drugi objekti skroz su razrušeni. Ulaskom hrvatskih snaga započinje stanje sporazumnog primirja koje je trajalo do 21. prosinca kada združene snage JNA i pobunjenih Srba otvaraju ponovo vatru na Lipik u nastojanju da vrate izgubljeni teritorij. Tijekom primirja strane su razmjenjivale mrtve i ranjene. Primirje su obje strane iskoristile za osvježanje i utvrđivanje svojih novonastalih granica na terenu. U popodnevnim satima 21. prosinca otvorena je vatra tenkova i haubica iz smjera

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Križan, Branko, Benković, Slaven: *Poginuli branitelji u Domovinskom ratu Pakrac-Lipik 1991.-1995.*, 168.

⁶⁹ Varat, Mirko, *Badljevina nekad i sad*, Rimokatolički župni ured Badljevina, Badljevina, 1997., 150.-151.

Gornjeg Čaglića i Mačkovca. Odakle će se svakodnevno granatiranje nastaviti do Sarajevskog primirja.⁷⁰

U danima od 19. prosinca pa nadalje izvršeni su napadi na Pakrac i okolicu od strane zrakoplova JNA. U napadu su korištene zabranjene kazetne bombe. Krajem prosinca počinju akcije Hrvatske vojske za oslobođenje okolice Pakraca. Uvodni dio akcije je bilo granatiranje položaja protivnika s teškim topništvom. Zatim je pod zaštitom teškog naoružanja pješništvo s vozilima i tenkovima ulazilo u naselja. Isto kao u Lipiku pobunjenici su za sobom ostavljali brojno naoružanje, svoje mrtve i ranjene.⁷¹ Na Božić 123. požeška brigada ulazi u selo Bučje, jedan od centara pobunjenih snaga i logor. Bučje je prema videozapisima bilo skroz devastirano, brojne su kuće razrušene, a one koje su ostale stajati teško oštećene. U povlačenju su pobunjenici sve naoružanje koje nisu mogli prevesti dizali u zrak. Drugog dana Božića hrvatske snage ulaze u Kusunje, još jedno veliko pobunjeničko uporište. U Kusunjama su pobunjeničke snage imale dobar položaj za minobacačke napade na Pakrac i Prekopakru. Oslobođenjem Bučja, Dereza, Grahovljana, Kusunja i Španovice uspostavljena je kontrola i prohodnost ceste Pakrac-Požega. Iako je cesta bila pod kontrolom hrvatskih snaga, ona nije bila otvorena za civilno stanovništvo zbog stalnog granatiranja iz položaja Gornjeg Čaglića.⁷²

U danima 27. i 28. prosinca na pakračko područje dolaze u izvidničku misiju snage UN-a pod zapovjedništvom španjolskog potpukovnika Fidela Daville. Kroz stanje na terenu snage UN-a provodi brigadir Hrvatske vojske Zlatko Čišper. Tijekom misije hrvatske snage staju s ofanzivom što pobunjenici koriste za povratak ponekih dijelova izgubljenog teritorija. Zadatak misije je bio izvidjeti stanje na terenu i o tome napraviti zapis koji i bio upućen u vrh UN-a. Na terenu ih je zateklo skroz razrušeno područje, uništena ergela konja, mrtvi po ulicama i stalne detonacije od strane pobunjenika. Zaključno je donesena odluka da na pakrački teren ne moraju dolaziti vojne snage UN-a, jer je rečeno da se JNA povlači s ovog terena 29. prosinca.⁷³

⁷⁰ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 4.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=Qj9eVfRKvGM>

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

Požeško područje od listopada do Sarajevskog primirja

U periodu od sredine listopada do kraja prosinca vođene su najveće bitke i provedene najvažnije akcije na požeškom području. Jedna od najvećih akcija je i evakuacija stanovništva s ratom pogođenih područja. U ovome periodu dolazi do velikog raketiranja pograničnih naselja. Zbog brige za stanovništvo koje je ostalo sad na prvoj crti bojišta te stanja na terenu, lakše obrane i priprema terena za oslobađajuće akcije. Krizni štab u suglasnosti s NZ, Civilnom zaštitom i 63. bojnom donosi odluku o evakuaciji 26 naselja na kriznom području. Neka su se naselja već tada nalazila pod okupacijom pobunjenika. Akcijom su evakuirana slijedeća naselja: Čečavac, Črljenci, Gornji Vrhovci, Jeminovac, Kantrovci, Klisa, Koprivna, Kujnik, Lučinci, Milivojevc, Nježići, Oblakovac, Oljasi, Orljavac, Ozdakovci, Pasikovici, Podsreće, Poljanska, Požeški Markovac, Rasna, Ruševac, Sloboština, Smoljanovci, Šnjegavić, Vranjić i Vučjak. Na ovom području je prema popisu prije početka sukoba živjelo 2 120 osoba od čega je 1 596 bilo srpske pripadnosti. U trenutku provođenja evakuacija na navedenom je području živjelo 614 stanovnika od čega 498 Srba. Akcijom je osim civili spašena i stoka. U akciji je sudjelovalo pet autobusa i pet posebnih vozila za prijevoz stoke. Većina evakuiranih je stacionirana u Požegi, dok su neki potražili skloništa kod obitelji i prijatelja na sigurnom području. Tijekom provođenja akcije pobunjenici su neprestano granatirali područja na kojima se akcija provodila.⁷⁴

Već spomenuta 123. požeška brigada nastaje krajem listopada u požeškoj bazi spajanjem 63. samostalnog bataljuna i 4. bataljuna 108. brodske brigade, pod zapovjedništvom zapovjednika brigade Miljenka Crnjca.⁷⁵ Nova brigada će za vrijeme rata nakon čišćenja svojega područja od neprijateljskih snaga sudjelovati na bojištima diljem države. Od Sarajevskog primirja baza brigade u Požegi postati će obučni centar za nove vojnike. Od osnutka krajem listopada glavni zadatak 123. brigade je uglavnom bilo vojno čišćenje općine i oslobađanje okupiranog teritorija. Sredinom listopada stanje na sjeverozapadnom i zapadnom dijelu općine je alarmantno. Cijeli početak ovog razdoblja obilježavaju teška granatiranja pograničnih naselja. Pobunjeni Srbi uz potporu JNA gađaju naselja teškim topništvom, uglavnom s područja Kamenske i Mijača. Sve ovo vrijeme u Požeštini vladaju stalne zračne uzbune radi stalnog nadlijetanja zrakoplova koji ponekad i borbeno djeluju. U jednom

⁷⁴ Štajduhar, 66.-69.

⁷⁵ „123. brigada HV, Požega“, <http://www.vojska.net/hrv/oruzane-snage/hrvatska/brigada/123/>

od borbenih djelovanja zrakoplovi su napali vojarnu u Požegi. Tijekom raketiranja 12. i 15. studenog na objekte je bačeno ukupno 10 bombi „krmača“. U prvom raketnom napadu meta su bili objekti industrijske zone. Tijekom prvog napada pogođena je srednja poljoprivredna škola. Za vrijeme drugog napada pogođena je vojarna s tri „krmače“. ⁷⁶

Prosinac je za hrvatsku stranu na požeškom području krenuo s tragedijom. Dana 2. prosinca 11 hrvatskih redarstvenika upalo je u zasjedu kod „Baze“ na Papuku. „Baza“ je bila relejni centar JNA s odašiljačima, koji se nalazio na najvišem vrhu Papuka na 954metra nadmorske visine. Hrvatska vojska je „Bazu“ zauzela tijekom akcije „Papuk-91“ 13. studenog i od tada su ga vojnici 123. brigade čuvali u smjenama. Toga dana 2. prosinca 11 je redarstvenika krenulo na smjenu. Na putu do „Baze“ zapali su u klopku i dok je pomoć stigla svi su izginuli. Danas se na tome mjestu nalazi spomenik poginulim braniteljima. Od 11 poginulih devet je bilo pripadnika 123. brigade i dva pripadnika Odreda veze Glavnog stožera HV-a Samobor. Devetorici pripadnika 123. požeške brigade pripremljen je veliki posljednji ispraćaj na požeškom Trgu Svetog Trojstva od strane 123. brigade i općinskog poglavarstva. ⁷⁷

Slike 9. i 10. Prikaz današnjeg spomenika i posljednjeg ispraćaja poginulih na Papuku

Nakon crnog početka mjeseca i tragedije na Papuku iz dana u dan su počele pristizati sve bolje informacije s terena. Prosinac je ključni mjesec što se tiče općine Požega. Neprijateljsko je djelovanje spriječeno na cijelom požeškom području, a ključna je akcija bila „Papuk-91.“ Dana 10. prosinca snage pobunjenih Srba krenule su u napad na hrvatske položaje i mjesto Kantrovac. Lošom pretpostavkom da će zbog vrlo niske temperature hrvatske snage možda biti nespремne upustile su se u

⁷⁶ Štajduhar, 63.-85.

⁷⁷Isto, 87.-91.

napad koji se na kraju pretvorio u poguban za pobunjenike. Hrvatske snage spremno su dočekale napad, obranile se i krenule u kontranapad. Rezultat kontranapada je bilo osvajanje Jeminovca, Koprivne, Milanovaca, Milivojevaca, Ozdakovca, Perenca, Rasne, Ruševa, Sinlije, Šnjegavića i Vučjaka Čečavačkog. U protunapadu sa strane hrvatskih snaga sudjelovale su 121. brigada iz Gradiške i 123. iz Požege. Dana 16. prosinca u sličnom scenariju hrvatske snage iz protunapada osvajaju pobunjeničko uporište Gornje Vrhovce. To je naselje odakle su pobunjenici gađali Biškupce, Kantrovce, Poljansku i Stražemanu. Idućeg dana hrvatske ruke je palo i „Zvečevo“. Prije rata to je bio hotel, odmaralište i izletišta, a za vrijeme rata centar operativnih napada na požeško područje. Već 18. Kolovoza padaju Amatovci, Bogdašići, Kamenski Šeoci i Striježevica. Glavne borbe se u nastavku mjeseca vode oko mjesta Kamenske u koje hrvatske snage ulaze 23. prosinca. U borbama oko Kamenske su djelovali i zrakoplovi JNA. Iz dana u dan su hrvatske snage napredovale i uzimale komad po komad terena, dok se demoralizirana pobunjenička vojska sve više povlačila. Na Božić 123. brigada ulazi u Bučje, a već idućeg dana zajedno još sa 127. virovitičkom i 136. Slatinskom ulaze u naselja Branešić, Budić, Cikote, Dragović, Grahovljani, Grđevac, Ožegovac, Popovac, Prgomelj i Tisovac. Osvajanjem ovih naselja i napredovanjem snaga iz Pakraca uspostavljena je komunikacija Pakrac-Požega i Pakrac-Slatina. Pobunjeničke snage su se uglavnom povlačile prema brdima koja vode prema Okučanima radi pregrupiranja. Sa sobom odvoze i zarobljenike iz logora Bučje.⁷⁸ Do potpisivanja Sarajevskog primirja obje su strane još pokušale zauzeti pokoji metar teritorija te utvrditi svoje granice jer su nakon primirja sukobi morali biti zaustavljeni, a na razgraničenju uspostavljene patrole snaga UNPROFOR-a.

Dana 2. siječnja 1992. u Sarajevu je potpisan sporazum o prekidu vatre na prostoru Republike Hrvatske. Pri potpisu sporazumu sudjelovali su hrvatski ministar obrane Gojko Šušak i general JNA Andrija Rašeta. Potpisivanje je popratio i izaslanik UN-a Cyrus Vance. Ovim sporazum na čitavom području Hrvatske prestaju akcije s obje zaraćene strane. Bio je to veliki uspjeh hrvatske diplomacije koja je ovime činom pokazala da želi izbjeći sukobe i tako prikupila bodove za priznanje od strane stranih država. U Hrvatsku na ratom pogođena područja dolaze snage UNPROFOR-a. Sporazum je na snagu stupio idućeg dana, 3. siječnja, a samim time počelo je stanje

⁷⁸ Štajduhar, 90.-117.

primirja i normalizacije života na pakračkom području. Na zatečenom području su povučene linije razgraničenja koje se neće mijenjati do operacije Bljesak.⁷⁹

Vojne operacije 1991.

U periodu od početka sukoba u kolovozu pa sve do Sarajevskog sporazuma, na prostoru zapadne Slavonije i današnje županije Požeško-slavonske vođene su tri velike operacije hrvatskih snaga: „Orkan 91“, „Otkos 10“ i „Papuk-91“.

Prva faza operacije „Otkos 10“ započela je 31. listopada 1991. i trajala je do 4. studenog godine, a druga faza od 5. do 15. prosinca pod nazivom „Ledina“. Tijekom operacije oslobođeno je oko 900 km² teritorija. Operacija „Otkos 10“ odvila se na području Bilogore i njezinim uspjehom hrvatske snage preuzele su kontrolu na najsjevernijim dijelovima plana velikosrpske ideologije. Akcija je provedena kako bi se onemogućilo spajanje snaga pobunjenika i JNA s prostora istočne i zapadne Slavonije. Ovom operacijom hrvatske su snage dobile kontrolu ceste Grubišno Polje-Virovitica i tako spojile istočni i sjeverni dio Hrvatske.⁸⁰ Operacija se možda nije odvila na prostoru općina Pakrac i Požega, ali je uvelike pomogla njihovoj obrani, jer da je došlo do spajanja protivničkih snaga oba bi područja vjerojatno pala. Zahvaljujući ovoj operaciji osigurana je pozadina lipičko-pakračkog područja iz kojeg će se kasnije lakše hrvatske snage kretati prema navedenom području.

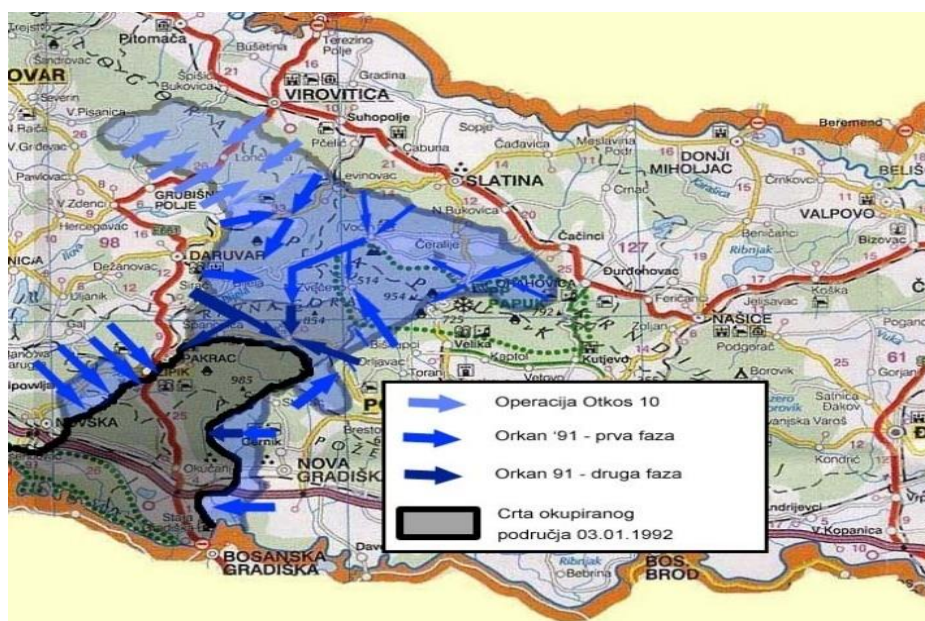
Operacija „Orkan 91“ započela je 29. listopada 1991. i trajala je do 3. siječnja 1992. godine, odnosno do prvog dana uspostave Sarajevskog primirja. Akcija je pripremljena od strane zapovjedništva Operativne grupe „Posavina“ s generalom Rudijem Stipčićem na čelu. U operaciji su sudjelovale brojne jedinice koje su se našle na ovom području ili su bile u stanju doći pomoći pri izvođenju akcije. Glavna jedinica su bili „Tigrovi“, a u sklopu akcije sudjelovala je i 123. požeška brigada. „Orkan 91“ proveden je u dvije etape. Prva je trajala do 15. prosinca i njome je zaustavljeno napredovanje snaga JNA u području Novska-Okučani. Tijekom prve etape borbe su se vodile na daruvarskom, novljanskom, novogradiškom, orahovačkom, pakračko-lipičkom, požeškom i virovitičko-slatinskom području.⁸¹

⁷⁹ „2. siječanj 1992. Sarajevsko primirje – velika diplomatska pobjeda Franje Tuđmana“, <https://narod.hr/kultura/2-siječnja-1992-sarajevsko-primirje-velika-diplomatska-pobjeda-franje-tudmana>

⁸⁰ Njavro, Ivana, „Vojno-redarstvena operacija „Otkos 10“, <https://braniteljski.hr/vojno-redarstvena-operacija-otkos-10-2/>

⁸¹ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011., 229.-239.

U trajanju prve etape 123. požeška brigada na požeškom području zauzima naselja: Amatovci, Bogdašići, Gornji Vrhovci, Kamenski Šeovci, Novo Zvečevo, Striježevicu i Veliki Kamenski. Valja napomenuti kako su se u tome trenutku operacije „Orkan 91“ i „Papuk-91“ dotakle na terenu. Istovremeno se vode borbe na pakračkom području. Glavna borba odvila se za u tom trenutku okupiran Lipik koji je oslobođen. Na ostatku općine Pakrac vode se obrambene borbe protiv pobunjenih Srba. Okolna su mjesta redovno bila. Tijekom operacije „Orkan 91“ oslobođena su naselja Krndija, Majur i Omanovac. Zadatak druge etape akcije bio je učvršćivanje obrane i onemogućivanje napredovanja protivnika. Druga etapa započela je 22. prosinca i njome je oslobođeno daruvarsko područje, Papuk, Ravana Gora i Psunj.⁸²

Slika 11. Karta operacija Otkos 10 i Orkan 91

Operacija „Papuk-91“ započela je 28. studenog 1991. i trajala je kao i operacija „Orkan 91“ do početka Sarajevskog primirja. Površinom je to najveća operacija hrvatskih snaga na području zapadne Slavonije. Zahvaljujući njezinu uspjehu oslobođeni su čitavi prostori tadašnjih općina Daruvar, Orahovica, Požega, Slatina i Virovitica. Hrvatske su se snage, prema planu koji je izradio zapovjednik 123. brigade Miljenko Crnjac, kretale iz smjerova Grubišnog Polja prema Slatini i iz Požeštine prema glavnoj cesti Pakrac-Požega. Za vrijeme ove operacije oslobođeno je Bučje i 25. prosinca posljednji dijelovi općine Požega. Uspjehom akcije hrvatske su snage ovladale čitavim područjem Papuka i cestom Pakrac-Požega te je crta obrane

⁸² Isto.

pomaknuta i okupirano područje uvelike umanjeno. Glavne jedinice koje su sudjelovale u operaciji „Papuk-91“ bile su brigade 121. iz Gradiške, 123. iz Požege, 127. iz Virovitice i 136. iz Slatine. U akciji su sudjelovale i druge jedinice s prostora Hrvatske.⁸³

⁸³ Isto, 239.-252.

OD PRIMIRJA DO OSLOBOĐENJA

Gospodarstvo Požeštine od kolovoza 1991. do Sarajevskog primirja

Za vrijeme sukoba na požeškom, ali i području drugih okolnih općina dolazi do zastoja gospodarstva. Rat ja na požeškom području krenuo 19. kolovoza taman u vrijeme kada kreću vršidbe poljoprivrednih zemljišta. Gospodarstvo požeštine uvelike se temeljilo na poljoprivredi i drvnoj industriji. Prema izvještaju PPK Kutjevo, ipak većina obrađenih površina bila je pobrana. Neobrani su ostali uglavnom dijelovi sjeverozapadnog dijela općine gdje su se nalazila srpska naselja te naselja na prvoj crti udara.⁸⁴ Šume općine, ali i ostalih dijelova Hrvatske postale su opasne pa se u industriji pojavio nedostatak trupaca za obradu. Pleternička drvna firma Oroplet je svoju drvnu industriju zamijenila izradom oružja za slabo naoružane snage HV-a. Puška Pleter 91 rađena je po uzoru na francusku pušku Vignerom M 2, bila je rafalni tip naoružanja namijenjen za blisku borbu sa spremnikom od 32 metka.⁸⁵

Slika 12. Puška Pleter 91

Zbog rata dolazi do još većeg povećanja ionako već velike gospodarske krize. Na terenu nestaju vozila požeških poduzeća Zvečevo, Šumarije i dr. Vozila bi bila uhvaćena u zamke na cestama, gdje bi ih pobunjenici oduzeli vozačima sa svom robom unutra. Za ratnih dana na prostoru općine Požega bilo je 3 690 nezaposlenih. Cijena goriva u ratno vrijeme 1991. penje se na 500 dinara po litri, dok prosječne mjesečne plaće na požeškom području iznose 7 668 dinara.⁸⁶

O krizi u gospodarstvu puno se pisalo tih ratnih mjeseci u *Požeškom listu*. Lokalne novine navode da je požeško gospodarstvo tijekom prvih osam mjeseci

⁸⁴ „Započela žetva“, *Požeški list*, 28, 1991.

⁸⁵ „Jeste li znali... Oružje u Domovinskom ratu“, <https://zupanjac.net/jeste-li-znali-oruzje-u-domovinskom-ratu>

⁸⁶ Štajduhar, 32-62.

1991. doživjelo pad od 17,1%.⁸⁷ Dodaju da je najveći problem opadanje potražnje za raznim vrstama robe. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva RH donijelo je odluku da se na površinama općine Požega zasadi veća količina pšenice nego godinu ranije.⁸⁸ Zahtjev je upućen iz razloga što je prostor općine bio jedno od sigurnijih mjesta na ovome području, a PPK Kutjevo je i dalje na raspolaganu imao većinu svojih raspoloživih kombajna, traktora i drugih sredstava. Ministarstvo je zapovjedilo da se zasadi 12 900 hektara površina, 5 100 u društvenom i 7 800 u privatnom sektoru, što je bilo povećanje od 30% spram standardne i planirane sadanje od strane PPK Kutjevo.

U ovom periodu ali i u naredno vrijeme u Požegu pristiže sve veći broj izbjeglica. Izbjeglice stižu s prostora BiH i ratom jako pogođenih dijelova Hrvatske i same okolice općine. Prema članku iz *Požeškog lista* na području općine početkom listopada 1991. sklonište je pronašlo 335 osoba od kojih je 109 bilo djece. Veliki broj njih smjestio se kod svojih obitelji, drugi dio smješten je u prihvatne centre koji ipak nisu bili u mogućnosti tada smjestiti toliki broj izbjeglica, pa je jedan broj izbjeglica bio smješten u kuće obitelji koji su ih htjele primiti.⁸⁹

Tijekom ovog perioda nije bilo društvenih događanja osim standardnih Devetnica u Pleternici. Mjesta okupljanja uglavnom su bili sprovodi. Velikim dijelom normalni život nije funkcionirao zbog stalnih zračnih uzbuna. Skoro svakodnevne uzbune odvijale su se zbog nadlijetanja zrakoplova JNA nad požeškim područjem, iako su zrakoplovi jako rijetko borbeno djelovali.

Stanje tijekom 1992.

Lokalni politički život po potpisivanju Sarajevskog sporazuma počinje se okretati organizaciji hrvatske uprave. Početak Sarajevskog primirja na pakračkom području donosi postepenu stabilizaciju života. Život dakako nije bio nimalo sličan onome kakvog su živjeli stanovnici požeškog kraja. U naselja koja su se početkom 1992. još uvijek nalazila pod mjestimičnim napadima pobunjenika vraća se stanovništvo koje je naselja napustilo u ratno vrijeme. Na pakračko područje 13. siječnja 1992. dolaze ponovo u pregled terena mirovne snage UN pod vodstvom

⁸⁷ „Privreda na koljenima“, *Požeški list*, 36, 1991.

⁸⁸ „Povećane površine obaveza“, *Požeški list*, 36, 1991.

⁸⁹ „Sve veći broj izbjeglica“, *Požeški list*, 37, 1991.

majora Abdula Hafiza iz Bangladeša te potpukovnika Jarla Lundgrena iz Švedske. Za vrijeme njihova obilaska terena otvorena je snajperska vatra na ekspediciju. Uvidjevši stanje na terenu u općinu pristiže veći broj snaga UNPROFR-a koje su do 31. ožujka 1995. patrolirale uglavnom područjem razgraničenja. Snage UNPROFOR-a bile su glavni posrednik u brojnim pregovorima koji su se vodili između oba zapovjedništva na ovom području. Rezultat pregovora bila je prva veća razmjena civila 16. siječnja 1992. u mjestu Gavrinica, koja je bila granica između dva teritorija. Hrvatski zatočenik sa srpske strane Zvonimir Miler, ovim je riječima opisao kako je tekla razmjena:

„Sam tijekom razmjene bio je tako za nas koji smo sudjelovali kao evo zatočenici, bio koliko nešto može biti stresnije od samog logora je ta razmjena. Pa recimo eto kad dođete na razmjenu pa vas onda jedanput puste pa vas vrata pa vas puste. Vidite tamo na 10 do 20 metara dijeli praktički od slobode, a dovedu vas 2-3 puta do nje pa vas vrate nazad. Mislim da je to bio onaj zadnji tako trzaj, tako pokazatelj tog jednog neljudskog odnosa koji se mogao očitovati u jednom takvom ponašanju u onom trenutku kad trebaš biti pušten, razmijenjen. Znali su da moramo otići da nas gube, da se više ne mogu iživljavati na nama. Onda su odlučili još makar u zadnji trenutak još i to napraviti.“⁹⁰

Iako je na snazi bilo primirje tu i tamo moglo se čuti pokoju detonaciju i otvaranje snajperske vatre od strane pobunjenika. U sada sve lakšoj komunikaciji zahvaljujući snagama UNPROFOR-a tijekom veljače dogovoreno je primirje od hrvatske strane radi ekshumacije mrtvih civila i branitelja. Tijekom veljače se odvila i druga razmjena zarobljenika u kojoj je razmijenjen i dr. Vladimir Solar koji je zatočen 18. kolovoza 1991., dan uoči početka rata na ovom području. On je uspio preživjeti logore Bučje i Staru Gradišku. Kroz cijelo ovo razdoblje civilno stanovništvo počinje obnavljati svoje stambene objekte s materijalima koji su im na raspolaganju. Obnavljaju se krovovi, zatvaraju se razbijeni prozori, rupe na zidovima. Nemali broj stanovnika živi u svojim garažama i podrumima jer je ostatak kuća uništen. U Pakracu se uspostavljaju prve telefonske linije, uspostavlja se opskrba električnom energijom i život se uz povremene provokacije vraća u normalu.⁹¹

U požeškom kraju sasvim druga slika. Glavna politička pitanja koja muče požeški kraj je osnutak županija, izbjeglice, stanje gospodarstva i nezaposlenosti. Početkom 1992. dolazi do prijedloga o osnutku županija kao administrativnih podjela vlasti u RH. Prema prvom prijedlogu s početka 1992. osnovana bi bila Požeška

⁹⁰Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 5.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=yKGtrO0FHeM>

⁹¹ Isto.

županija u kojoj bi centar bila Požega, a sačinjavale bi je općine Nova Gradiška, Pakrac, Požega i Slavonski Brod. Tijekom godine dolaziti će do novih prijedloga. Prvotna će izmjena biti odlazak općina Nova Gradiška i Slavonski Brod, a umjesto njih će se unutra naći općina Našice. Požeška županija proglašena je 15. prosinca 1992. godine. U početnom stanju županija se sastojala od grada Požege i 16 općina. Danas se unutar županije više ne nalazi prostor općine Našice koji je priključen području Osječko-baranjske županije.⁹²

Drugo veliko pitanje požeške politike tijekom 1992. bio je problem izbjeglica. Požeški donio je nekoliko članak o izbjeglicama tijekom 1992. godine. Neki od naziva članaka su: „Mališćak kao novi dom“, „TREBA IM POMOĆ“, „Izbjeglice više dolaze nego što odlaze“ i dr. Tijekom 1992. veliki je broj izbjeglica pristigao na sigurno u Požeštinu. Izbjeglice su smještane kao što jedan od naslova kaže u Mališćak, danas odmaralište HEP-a, koji je prije oslobađanja vojarne u Požegi bio stožerni prostor 63. samostalne bojne. Prema informacijama u članku iz *Požeškog lista* iz lipnja 1992., na prostoru općine Požege nalazilo se oko 13 000 prijavljenih i neprijavljenih izbjeglica s prostora RH i BiH. Požega i ostala naselja Požeštine nisu imala mjesta za prijem ovolikog broja stanovnika. Od građana s prostora općine se tražilo da otvore vrata svojih domova izbjeglicama kako bi ih se uspjelo sve smjestiti. Samo u jednom danu iz Slavanskog Broda autobusima je pristiglo preko 500 izbjeglica iako je najavljen bio dolazak do 200 osoba. Ovolikom broju stanovnika bilo je teško osiguravati socijalnu, ali i prehrambenu pomoć. Veliko povećanje broja stanovnika na prostoru općine Požege izazvalo je podosta problema s osiguranjem prehrambenih zaliha.⁹³

Od ostatka političkog života ovog vremena treba spomenuti kako je zbog oslobađanja svih okupiranih dijelova županije krajem 1991. u Požegi u travnju 1992. raspušten Krizni štab općine. Što se tiče vojnog dijela, u Požegi je u siječnju 1992. održana svečana prisega 123. brigade na Trgu sv. Trojstva pred mnoštvo građana koji su došli pozdraviti svoje heroje. Tijekom svibnja iste godine vojarna 123. brigade postaje obučni centar za mlade vojnike prema standardima NATO-a.⁹⁴ Dok je vojarna sad dobila prenamjenu u obučni centar, „123. ide dalje“, brigada je nastavila djelovati dalje na terenima RH.

⁹² „Prijedlog županija u Hrvatskoj“, *Požeški list*, 5, 1992.; „Požega je sjedište županije...“, *Požeški list*, 43, 1992.

⁹³ „Mališćak kao novi dom“ i „Trebaju im pomoć“, *Požeški list*, 19, 1992.; „U Požegu stižu rijeke izbjeglica“, *Požeški list*, 24, 1992.; „Izbjeglice više dolaze nego što odlaze“, *Požeški list*, 26, 1992.

⁹⁴ „Izrasli u jaku i čvrstu postrojbu“, *Požeški list*, 3. 1992.; „Raspušten krizni štab općine“, *Požeški list*, 14, 1992.; „Obuka novaka po NATO sustavu“, *Požeški list*, 20, 1992.

Iz razloga što je stanje na požeškom terenu bilo mirno, a cijeli prostor oslobođen, odlučeno je da se na prostoru okolice Pleternice izvede humanitarna akcija transporta ranjenika iz Slavonskog Broda. Tijekom 1992. Slavonski Brod i čitavo njegov područje bilo je u teškim uvjetima. Situacija na brodskom području postala je sve krvavija, a u bolnicu koja je i sama izložena brojnim napadima dovoženo je sve više i više ranjenika. Kapaciteti bolnice bili su prepunjeni, a bilo je nedostatka lijekova i doktorskog osoblja. Zbog nastale situacije iz Zagreba je odlučeno da će se ranjenici prevoziti prema Zagrebu. Budući da su u to vrijeme ceste i željeznice uglavnom zatvorene, a okolnim bi se putem do Zagreba moralo putovati na nekoliko sati, odlučeno je mobiliziranje Samostalnog zrakoplovnog voda Osijek koji je osnovan 31. svibnja 1992. godine. Zbog mira koji je vladao na području Požeštine odlučeno je da se zračna luka za prijevoz ranjenika smjesti na Ivanin Dvor u Pleternici koji je imao malu pistu za poljoprivredne avione. Osiguranje ovog prostora predano je u ruke 4. satnije Samostalne domobranske bojne Požege. Zbog nadlijetanja protivničkih zrakoplova odlučeno je da se akcija prebaci na par kilometara udaljeniju stazu Dolovi u sklopu naselja Kalinić koja je bila bolje skrivena. Avioni zaduženi za prijevoz ranjenika mogli su prevoziti uz sve osoblje šest težih ranjenika zbog količine ugrađenih ležajeva i pokojeg lakšeg ranjenika. Za vrijeme trajanja operacije na relaciji Pleternica-Zagreb prema dosadašnjim podacima prevezeno je oko 90 pacijenata. Put Pleternica-Zagreb trajao je oko jednog sata, a avioni bi slijetali na Pleso odakle bi se bolesnici prevozili u bolnice, a avioni vraćali nazad za Pleternicu. Relacija Pleternica-Zagreb trajala je od 4. rujna do 15. listopada 1992. godine kada avio-sanitet seli u Cernu.⁹⁵

Gospodarstvo Požege tijekom 1992. nalazi se u teškom stanju. Nad većinom velikih poduzeća provode se stečajni procesi. Tijekom godine se putem Požeškog lista može vidjeti kako su provedeni stečajevi u Spin Valisu, Plamenu, Požeškoj dolini, Opeci i drugim firmam. Rijetko se koje poduzeće moglo pohvaliti da je kroz krizu, promjenu strukture i ratno vrijeme prošlo pozitivno. Drvna industrija i dalje je imala veliku krizu zbog problema po hrvatskim šumama. Neke od tvrtki uspijevale su pronaći partnere u firmama izvan države koje bi onda potaknule potražnju i izvoz materijala.⁹⁶ Veliki problem požeškog gospodarstva toga vremena bilo je porast

⁹⁵ Kalan, Mario, Katić, Domagoj, *Značaj i uloga humanitarne operacije transporta ranjenika 1992. u Pleternici*, Grad Pleternica, Pleternica, 2017., 6.-14.

⁹⁶ „Pri kraju stečaju u „Opeki“ i „Plamen“ u rukama novih vlasnika“, *Požeški list*, 3, 1992.; „Od dva

cijena odvoza otpada, struje, vode, plina te nerijetko i nestašice vode i energenata. Ovakvo stanje dovelo je do povećanja broja nezaposlenih. Prema podacima donesenim u *Požeškom listu* u ožujku 1992. broj nezaposlenih povećao se na 3 800 osoba.⁹⁷

Društveni život stanovnika općine doživio je manju stanku od kolovoza 1991. do siječnja 1992., ali odmah po početku Sarajevskog primirja polagano se vraća u život. Od samog početka 1992. vraća se noćni život u naselja. Tijekom ratnog stanja bila je zabrana kretanja ponoći, a po završetku rata na području općine to je ukinuto i mladi su opet dobili priliku za izlaske i novi život. Požega i okolica su tijekom 1992. ugostili brojne koncertne nastupe poznatih glazbenih umjetnika. Tako će se već u veljači održati veliki humanitarni koncert na kojemu će nastupiti velika imena hrvatske estrade: Ivica Percl, Danijel Popović, Krunoslav Kićo Slabinac, Vera Svoboda i drugi. Kićo je koncert u Požegi ponovo održao povodom Uskrsa iste godine.⁹⁸ Osim koncerata 1992. u Požeštini će se odvijati i brojne druge manifestacije. Stanovništvo će tako zahvaljujući stanju u državi imati mogućnost pratiti natjecanje prve HNL. Zbog ratnog stanja ekipe NK Cibalijsa iz Vinkovaca i NK Osijek iz Osijeka svoje su domaćinske utakmice odigrali na stadionima u Kutjevu i Požegi.⁹⁹ Budući da je prostor Požeštine jako vjerski orijentirano područje na ovome se području odvijaju brojne manifestacije povodom većih vjerskih praznika. Svako od naselja ima svoje zaštitnike za čijih se dana provode manifestacije poput folklornih priredbi, koncerata i zabava. Najveće manifestacije u Požegi su Grgurevo i Ivanjski krjesovi, u Pleternici devetnice Gospi od Suza i LIDAS, u Kutjevu mala Gospa, i još brojne druge po ostalim naseljima. Ovakva događanja okupljaju na tisuće vjernika.¹⁰⁰

poduzeća-jedno“, *Požeški list*, 7, 1992.; „Opeka“ dobila vlasnika“, *Požeški list*, 14, 1992., „Interes maksimalan“, *Požeški list*, 27, 1992.

⁹⁷ „Možda uskoro povoljnije“, *Požeški list*, 10, 1992.; „Šteta više od pet milijuna maraka“, *Požeški list*, 23, 1992.; „Ipak voda opet skuplja“, *Požeški list*, 24, 1992.; „Odvoz smeća skuplji, vode po starom-nedovoljno“, *Požeški list*, 34, 1992.

⁹⁸ „Oduševili požešku publiku“, *Požeški list*, 8, 1992.; „Kićo oduševio Požežane“, *Požeški list*, 17, 1992.

⁹⁹ „Hvala svima u Požegi“, *Požeški list*, 22, 1992.

¹⁰⁰ „Početak ili nastavak prekinute priče i Požegi“, *Požeški list*, 11, 1992.; „Smotra Hrvatske duhovnosti“ i „Krijesom u požeško ljeto“, *Požeški list*, 25, 1992.

Stanje u županiji od 1993. do oslobođenja Pakraca

Život na požeškom području od 1992. vraća se u normalu. U novinama Požeški list sve je manje informacija o ratnim događanjima. Od 1993. novine postaju županijske pa počinju s izvještavanjem o stanju u Pakracu i tu donose najčešće informacije o stradanju civila, policajca, vojnika i provokacijama što se događaju. Početak 1994. godine obilježile su vijesti o osnivanju Požeške televizije i Visokog učilišta u Požegi. Požeška televizija potpomognuta je od strane HRT-a koji je novoj kući najviše pomogao u opremi. Što se tiče Visokog učilišta ono je u Požegi najviše otvoreno zahvaljujući 123. brigadi koja je od Vlade tražila da se vojnicima koji se nalaze sada u obučnom centru omogući školovanje te isto tako invalidima rata. Zahvaljujući tome i Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku čiji su profesori dolazili održavati predavanja u Požegu osigurana su predavanja iz ekonomskog i pravnog aspekta petkom u sklopu zgrade HV, današnjeg veleučilišta. Početkom 1994. nastava je pokrenuta za 80-ak studenata među kojima je bilo i civila koji su svoje školarine morali platiti.¹⁰¹

Novinske članke iz gospodarske perspektive uglavnom pune informacije o stanju poljoprivrede, uzgoju, rodu i dr. Pa ipak i u 1995. kriza koja je zahvatila gospodarstvo nije gotova. Dalje se u novinama mogu pronaći informacije o štrajkovima, kašnjenjima isplata plaća po nekoliko mjeseci kao što je to bio slučaj u tvrtkama Plamen-intercontinental i PPK Kutjevo. Kriza ovih dviju velikih tvrtki uvelike utječe na stanje privrede požeškog kraja jer ove firme zapošljavaju veliki broj radnika.¹⁰² Da sve više dolazi do normalizacije života svakako govori i podatak da se pomalo smanjuje i broj nezaposlenih. Prema informacijama u 1992. bilo je 3 800 nezaposlenih dok je na početku 1995. donesen podatak 3 140 nezaposlenih. Tijekom 1994. posao je našlo skoro 3 000 radnika što za ovaj kraj nije mala stvar, ali mnogi su zaposlenje otišli tražiti put Njemačke.¹⁰³

Što se tiče društvenog života, on se u požeškom kraju tijekom naredne dvije godine vratio u normalu. Manifestacije se sve više obnavljaju. Sve je više zabava, koncerata i drugih stvari koje privlače ljude na zabavu. Najveća glazbena manifestacija postaju „Zlatne žice Slavonije“ koje u Požegu dovode velika imena

¹⁰¹ „Požeška televizija“, *Požeški list*, 1/2, 1994.; „Početak visokog školstva u Požegi“, *Požeški list*, 6, 1994.

¹⁰² „Štrajk u „Plamen-Internationalu“, *Požeški list*, 7, 1995.; „Od besplatnog rada do otkaza“, *Požeški list*, 14, 1995.

¹⁰³ „Zaposleno preko dvije tisuće radnika“, *Požeški list*, 5, 1995.

hrvatske estrade. Pa su eto na primjer 1994. godine na njima nastupila imena poput Šima Jovanovac, Viktorija Kulušić, Krunoslav Kićo Slabinac, Vice Vukov, Jasna Zlokić, Boris Ćiro Gašparac, Zlatni Dukati i drugi.¹⁰⁴ Tijekom godina standardno se odvijaju manifestacije poput Gospe od Suza, Grgureva, Krjesova i sličnih. Valja istaknuti kako se u Požegu vraća kulturni život u obliku kazališnih predstava i izložbi. Gradsko kazalište je prema viđenim pozivnicama, letcima, plakatima koje danas posjeduje Gradska knjižnica Požega dosta radilo. Među pozivnicama su se našle predstave prema knjigama kao „Heidi“ Johane Heusser-Spyri, „Alisa u zemlji čudesa“ od Lewisa Carolla, „Ukraden bijeli slon“ Marka Twaina i druge izvedbe. Požega je tada u kulturnom smislu nudila puno priredbi, izložbi i koncerata, pa na kraju i reviju hrvatskog jednominutnog filma.¹⁰⁵

Slika 13. Plakati kazališnih predstava tijekom 1994. i 1995.

Tijekom 1993. i 1994. nastavljeno je s obnovom života na pakračkom području. Do mirnijeg stanja i normalizacije odnosa ponajviše se dolazi zbog potpisivanja Daruvarskog sporazuma 18. veljače 1993. godine. Sporazumom se jamčilo prometno povezivanje te prekidi vatre radi normalizacije i pospješivanja životnih uvjeta stanovnika na podijeljenom zapadnoslavonskom području. Potpisnik ovog dokumenta s pobunjeničke strane bio je Veljko Džakula kojega su krajiške vlasti uhitile. Vlada Krajine i Milošević smatrali su da je Džakula previše popustljiv prema hrvatskoj strani i da ne slijedi zapovijedi iz vrha.¹⁰⁶

¹⁰⁴ „Spektakl na novoj pozornici“, *Požeški list*, 33, 1994.

¹⁰⁵ Plakati i pozivnice iz 1990. i 1991. u vlasništvu gradske knjižnice u Požegi.

¹⁰⁶ Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 5.dio.“,

Prema dogovoru s međunarodnom zajednicom snage JNA napuštaju prostor Hrvatske te odlaze prema BiH. Tijekom povlačenja snage za sobom odvođe veliki broj pješništva i teškog naoružanja. Tijekom narednog vremena UNPROFOR-ove snage nastavile su s patroliranjem na pograničnom području na kojem je katkad još znalo doći do sukoba uglavnom izazvanih od strane pobunjenih Srba. U prilog novonastaloj situaciji ide i početak obnove Dječjeg doma u Lipiku. Izgradnja je pokrenuta u travnju 1993. godine, a dovršena u jesen 1994. godine. Dom je obnovljen donacijama građana, tvrtki i proračuna RH, a u obnovi su sudjelovali hrvatski vojnici.¹⁰⁷

Do pogoršanja dolazi u ljeto 1993. kada su pri obilasku terena kod Grahovljana ubijena iz zasjede tri hrvatska policajca i jedan pripadnik HV. Dovoljno napetu situaciju pogoršao je i teroristički napad u Kusunjama 8. rujna. 1993. godine. Povodom druge obljetnice stradavanja hrvatskih redarstvenika u Kusunjama pod pratnjom UNPROFOR-a isplanirana je komemoracija za poginule redarstvenika. Dan ranije pobunjeni Srbi na mjesto pogibije hrvatskih redarstvenika postavili su mine na koje su idućeg dana stali sudionici komemoracije. Pri eksploziji mine poginule su tri osobe, dok ih je osam ranjeno od čega jedan pripadnik UNPROFOR-a. U eksploziji su smrtno stradali zapovjednik 105. brigade iz Bjelovara Stanko Palić, Željko Šegović iz Čazme i Mirko Pereš iz Bjelovara koji su nosili vijenac. Ozlijeđeni su prevezeni u bolnice u Kutinu i Zagrebu. Zbog ovog terorističko čina Hrvatska je vlada intervenirala prema UN kako snage UNPROFOR-a ne obavljaju svoj posao kako spada, te kako se incidenti sa smrtnim posljedicama sve više događaju. Nakon ovoga na prostoru općine ponovo za počinje mirnije razdoblje.¹⁰⁸

U zimskom prijelazu iz 1993. u 1994. pod nadzorom snaga UNPROFOR-a počinju se na neutralnom terenu odvijati susreti obitelji koje su ratom rastavljene na teritorije pod upravom hrvatskih i srpskih snaga. Susreti su se odvijali jednom tjedno gdje bi svi prisutni prije susreta bili pretreseni od snaga UNPROFOR-a. Mirno i „neratno“ stanje uz pokoju provokaciju nastaviti će se do operacije Bljesak. Veliki broj izbjeglica se vraća kućama, započinje se s obnovama uništenih stambenih objekata i važnijih administrativnih objekata kao što su zgrada policije, općine, škole.¹⁰⁹ Prvi

<https://www.youtube.com/watch?v=yKGtrO0FHeM>

¹⁰⁷Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 5.dio.“,

<https://www.youtube.com/watch?v=yKGtrO0FHeM>

¹⁰⁸Isto.

¹⁰⁹ Isto.

puta od početka rata na pakračkom području školska godina počinje normalno, 5. rujna 1994. godine. U Lipiku 1994. počinje s radom Staklana koja dobiva veliki posao u Italiji. Problem „Staklane“ je bio nedolazak financijske pomoći od strane države u obnovi firme. Stoga je „Staklana“ u određenim periodima samo naplaćivala proizvodnju i isplaćivala plaće radnicima, ali i ne nabavke materijala. Ipak „Staklana“ je jedna od prvih firmi koja je krenula s ponovnim radom. Valja napomenuti kako su s radom krenule i druge firma, ali uglavnom su imale probleme s pretvorbom društva. U dobrom ozračju na pakračkom području radila je i „Drvena industrija Papuk“, iako joj nedostajalo majstora. Druge tvrtke ipak nisu imale tako sjajan novi početak. Našle su se pod stečajem i tražile su kupce u drugim poduzećima u državi. Jedan od takvih primjera prodaja „Konstruktora“ požeškom „Presoflexu“.¹¹⁰

Budući da se stanje na pakračkom području uz minimalne provokacije polako normaliziralo, obnavljaju se društveni i kulturni život. Prvi veći događaj ovoga tipa na pakračkom području bio nastup estradne umjetnice Tereze Kesovije koja je posjetila Pakrac i Lipik te održala koncerte 5. lipnja u holu OŠ u Pakracu i u bolnici u Lipiku. Koncerti su bili vrlo dobro ispunjeni, pogotovo onaj u Pakracu. Umjetnicu su na ovo krizno područje s njenim sastavom prevezli radi sigurnosti u vozilu saniteta. Ovaj potez Tereze Kesovije bio je primjer i drugim umjetnicima da se u Pakracu stanje normalizira pa je kasnije 30. rujna u holu OŠ braće Radić u Pakracu održan veliki humanitarni koncert. Koncert je održan pod pokroviteljstvom HRT-a i „Dietpharma“, a na njemu je nastupio Tamburaški sastav HRT-a pod vodstvom Siniše Leopolda te pjevači poput Vere Svobode, Šime Jovanovca i drugi. Ovom prilikom bolnici Pakrac doniran je inkubator za djecu od strane prikupljenih donacija na Medicinskom fakultetu u Zagrebu u projektu akcije „Srcem za djecu Hrvatske“.¹¹¹ Koncert je poput Terezinog bio dupkom ispunjen, a razorenom gradu i stanovnicima mjesta poput Pakraca, a i samog prostora bivše općine došao kao pokazatelj nade u bolje sutra, poslije „mračnog“ perioda.

¹¹⁰ „Kompletirana primarna prerada“, „Poljoprivrednici na sto muka“ i „Veliki posao za Italiju“, *Pakrački list*, 34, 1994.; „Strojevi čekaju majstore“, *Pakrački list*, 39, 1994.; „Štrajk u Pakracu i Lipiku?“, *Pakrački list*, 45, 1994.; „Požeški „Presofleks“ novi vlasnik“, *Pakrački list*, 51, 1994.

¹¹¹ „Tereza u Pakracu i Lipiku“, *Pakrački list*, 42, 1994.; „Koncert u gradu, poklon Bolnici“, *Pakrački list*, 46, 1994.

Oslobađanje cijelog pakračkog područja 1995.

Hrvatski vojni vrh, nezadovoljan rascjepkanošću terena i neefikasnošću djelovanja snaga UNPROFOR-a, 31. ožujka otkazuje produljenje zadržavanja snaga UN-a na području Hrvatske.¹¹² Hrvatska strana smatrala je da UNPROFOR mora pripomoći u integraciji područja koja su se nalazila pod upravom pobunjenika te razoružati njihove vojne skupine, što se nije dogodilo. Zbog svega toga krajem 1994. pokrenuta je izrada plana kako povratiti zarobljene teritorije vojnim putem. Uvidjevši kako je pobunjenička snaga drastično opala odlaskom JNA krenulo se u izradu plana. Odlučeno je da će se prvo povratiti područja zapadne Slavonije i izrađen je plan za operaciju Bljesak. Operacija Bljeska započela je 1. svibnja i završila već 4. svibnja 1995. godine. U operaciji je oslobođeno čitavo područje zapadne Slavonije, a pripadnici srpske pobune ostavljeni su od strane Beograda i Srba iz BiH na milost i nemilost protivnika.¹¹³

Na pakračkom području napad na srpska područja krenuo je iz smjera Pakraca i Lipika teškim topničkim napadom 1. svibnja 1995. u skladu s početkom operacije Bljesak. Na početku napada hrvatskih snaga, UN-ove se snage sklanjaju na mirnije dijelove grada odakle čekaju kraj obračuna. Pod topovskom i minobacačkom paljbom, hrvatske trupe u pratnji s teškim pokretnim naoružanjem kreću čistiti okupirane prostore. Već idućeg dana dolazi do prvih pregovora koje su zatražile pobunjeničke snage u nadi da će kupiti vrijeme za dolazak pomoći iz Banja Luke. Borbe se nastavljaju do 4. svibnja kada Hrvatska vojska upada u radiovezu pobunjenika i zahtijeva predaju uz uvjet da će se prema njima pristojno ophoditi. Dogovoreni su pregovori na koje u pratnji UN-a odlazi zapovjednik policijske postaje Pakrac Nikola Ivkanec. On se potom vratio na hrvatski teritorij i obavijestio sve da je potpukovnik 18. korpusa Stevan Harambašić pristao na bezuvjetnu predaju. Pobunjenicima je pušteno neko vrijeme, ponajviše zbog uplitanja UN-a da se razoružaju te da oni koji se ne žele predati krenu putem šuma prema Bosni i Hercegovini kako bi se izbjegla eventualna hrvatska odmazda. Predaja se održala u mjestu Gavrinici odakle se tijekom rata često gađalo Pakrac. Među ljudima koji su se predali bio je Veljko Džakula, a osim njega na predaju je došlo i mnoštvo žena, djece i starih osoba. Sve žene i djeca pušteni su kućama dok su muškarci odvedeni na

¹¹² Ivančić, Ivan Zvonimir, „Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 6.dio.“, <https://www.youtube.com/watch?v=PHIPwV92QAs&t=4s>

¹¹³ Isto.

ispitivanja, poslije kojih bi uglavnom svi bili pušteni kućama. Veliki broj srpskog stanovništva napustio je prostore općine Pakrac, ali ipak bilo je i onih koji su se odlučili ostati na svojoj djedovini. Nedugo po potpisivanju predaje počela je i obnova života te uspostava hrvatske vlasti na području novoosvojenih područja. Nekoliko dana po predaji ženama su hrvatski policajci i djelatnici Crvenog križa počeli dijeliti hranu i socijalnu pomoć, dok je HEP došao provesti električnu energiju.¹¹⁴Kao objašnjenje laganog pada krajinske vojske njezin pukovnik Kosta Novaković naveo je loše stanje, demoraliziranost, ali i nezainteresiranost svoje vojske. Prema njegovim informacijama 18. korpus prema papirima trebao je imati 9 900 pripadnika, a za vrijeme Bljeska bilo ih je možda oko 3 000. Osim lošeg morala u vojsci Krajine bilo je jako puno dezertera. Na kraju su se hrvatske snage domogle velike količine naoružanja koje oni koji su bježali prema Banja Luci nisu mogli ponijeti, a nisu stigli uništiti. Velike količine oružja pronađene su u pretresima kuća, iskopavanjima terena te u brdskim dobro učvršćenim strateškim dijelovima obrane. Obrambene sustave činili su rovovi, tunnelska komunikacija, teško naoružanje, topovi i slično.¹¹⁵

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto.

POSLJEDICE RATA

Slučaj Hrtkovci-Kula

Slučajeva zamjene stambenih objekata hrvatskog i srpskog stanovništva bilo je mnogo. Preseljenje Hrvata iz Hrtkovaca u Kulu jedan je od mnogih primjera preseljenja i progona stanovništva iz njihovih prijašnjih domova. Naselje Hrtkovci nalazi se u Vojvodini, dok je mjesto Kula u Požeško-slavonskoj županije. Do velike razmjene stambenih objekata i preseljenja stanovništva došlo je u vrijeme rata, osobito se živa razmjena između ova dva naselja odvijala tijekom 1992. što potvrđuje i novinski članak iz *Požeškog lista*. Stanovnici ova dva mjesta zbog ugroženosti su mijenjali svoje nekretnine u zamjenu za nekretnine iz suprotnog naselja.¹¹⁶

Budući da je u novinama donesen samo kratki članak, odlučio sam se provesti intervju na ovu temu kako bih dobio opširniju sliku o jednom od bitnih obilježja rata. Ispitanik je zatražio da ostane anonimn i potom u polusatnom razgovoru dao odgovore na moja pitanja i upotpunio sliku o ovim događajima. Iz razgovora sam saznao da su se prve zamijene počele događati već sredinom 1991. godine. Srbi iz Kule već su tada odlazili u Hrtkovce i tražili Hrvate za zamjenu. Razmjena se prema ispitaniku pojačavala kako je sukob u Hrvatskoj jačao. Iz razgovora sam saznao da su često Hrvati u Hrtkovcima bili prisiljeni na razmjene, da je bilo mnogo provokacija te da su prve mete bile kuće bogatih, koje su često prije razmjene opljačkane. U nekoliko se navrata dogodilo da su ljudi koji bi odbili razmjene ili za čije se članove obitelji ne bi znalo gdje su, bili ubijeni. Često se događalo da bi jedna strana pri razmjeni bila financijski oštećen, jer bi naslijepo dobila nekretninu manje vrijednosti, isto se dogodilo i ispitaniku. On je u razgovoru naveo kako su sve razmjene imale kupoprodajne papire pa nakon potpisa više nije bilo mogućnosti za povratak. Naveo je da Hrvatska po njihovu dolasku nije učinila ništa kako bi im pomogla. Naveo je kako su morali platiti sve carine, izrade svih novih dokumenata te se sami snalaziti za preživljavanje. Tek bi tu i tamo došlo nešto socijalne pomoći i hrane.

Slijede samo kratki dijelovi razgovora o zastrašivanju u Hrtkovcima, prijevarama pri zamjeni nekretnina i osobnom iskustvu preseljenja kako bi se lakše dobila slika o tom procesu i teškoćama u integraciji u novi kraj.¹¹⁷

„Zastrašivanja je bilo jako puno. Bilo je dosta verbalnih napada. Često se u neko doba moglo

¹¹⁶ „Hrtkovci-Kula: karta bez povratka“, *Požeški list*, 34, 1992.

¹¹⁷ Razgovor s ispitanikom, 21. listopada 2018.

čuti rafale. Ja sam živio u jednom sokaku i na ćošku je bio restoran. Bilo je ljeto mi svi idemo da kopamo, a oni se raširili, sjede, puše, piju ti bradati ovakvi onakvi, znaš. Mi idemo ko jadnici na traktoru da kopamo repu, mislim kako ćemo tako ostaviti ljudima i to. A oni tako, ajte Ustaše samo kopajte, nećete nam ostaviti prljavo. Bila su razna dobacivanja. Noću se išlo redovno i pucalo...”

„Bilo je tu puno prevara. Znači bilo je ljudi koji su bili prisiljeni. Znam ovaj jedan kolega iz Požege, njemu su dali sliku, Pakrac ili okolica Pakraca, tu negdje. Da li su mu sliku, evo to je kuća, adresa ti je ta i ta, seliš tamo, potpiši papire. To ti je bilo kao ugovori, kao kupoprodajni, tako nešto u tom smislu. To je kod nas bilo dovoljno da se u općini Ruma ispotpisuje, ovjeri i to je kao vrijedilo i ovdje. Taj kolega konkretno, tamo je napravio novu kuću. Oni se popakuju dođu, tu kuća sravljena sa zemljom. Minirano sve, poljana, nema ništa. I to je to, kud će? Šta će? Povratka tamo više nema. I onda je u Požegi tamo uzeo neki stančić i dan danas radi u pekari jadan, a tamo bio neki referent u zadrugi. Imao je pristojan život...”

„Mama i tata došli su ovamo da vide sve to. Pokazala im je pušnicu. Pušnica bila stvarno puna slanine, plečki, šunki, kobasica. Zamrzivač isto tako pun. Isto tako mi ostavili tamo. Eto jedino oni su imali tamo fiću, Astru im je oduzela vojska i eto koliko stane u fiću toliko će prevesti. Kao, eto da i mi budemo obzirni. Tati i mami bilo je žao. I oni ljudi nisu tamo nikom krivi kao ni mi ovdje, a šta da radiš. Dok su se oni vratili nazad, dok smo se mi popakovali, što smo saznali kasnije oni su doveli kamion i potrpali sve. Mi dolazimo vamo oni tamo. I mi kad smo došli tu, jel' obavljena je razmjena, mi u pušnicu. Neću nikad zaboraviti, dva komadića vise one užegle žute onako na kukicama, otvorim zamrzivač, ono poderana vrećica graška, par kostiju, strašno. Mi smo tamo ostavili sve. Stari je govorio neka ostane čoveku, neka ima rezervnih sijalica, pošto je bio električar imao je svega tog alata. Pa sve kao da bratu dijeliš popola pa da ima i on, mama isto i u kuhinji, a eto šta nas je dočekalo. Prve godine smo gladovali. Došli smo u ljeto, a tu nas je dočekalo rasulo. Pošto je bilo ljeto nismo mogli ništa ubrati ni od zemlje, a sve smo morali platiti. Plaćali smo dokumente, carine za auto, čak i porez na kuću od 5%. Novaca nije bilo, a sve smo plaćali.”

Ratni zločini u logorima Bučje i Pakračka Poljana

Bučje, koje je tijekom rada već nekoliko puta spomenuto kao veliki administrativni i logistički centar pobunjenih Srba, nalazi se na 20km od Pakraca prema Požegi. Osim administracije i logistike u naselju se nalazio jedan od većih i zloglasnijih srpskih logora u Hrvatskoj. Prema nekim saznanjima kroz logor je prošlo oko 150 zatočenika, uglavnom Hrvata, ali bio je i dobar postotak Srba koji se nisu priklonili novoj srpskoj vlasti. Prema nekim istraživanjima živote u logoru je izgubilo

oko 50-70 ljudi.¹¹⁸ Među logorašima je bilo običnih seljaka i radnika, ali i onih koji obnašali društvene i političke dužnosti. Prema opisu jednog od najpoznatijih logoraša Vladimira Solara, inače liječnika i prije otmice ravnatelja pakračke bolnice, uvjeti u logoru su bili nehumani. Zarobljenici su često bili ispitivani pri čemu bi doživljavali batinanja. Batinanja su slijedila kada stanje na terenu ne bi bilo povoljno po pobunjenike, odnosno kada neke akcije ne bi prošle prema planiranom. Solar je naveo kako su imali pravo dva puta dnevno ići na zahod i malo dnevno prošetati. Naveo je još kako su zarobljenici smješteni u zajedničke sobe pa je tako u nekim prostorijama od 36 kvadrata znalo biti preko 30 ljudi. Naveo je kako su postojale tri takve prostorije za muškarce, te jedna za žene u kojoj se nalazilo devet žena. Po njemu, žene su često bile silovane. Kako pobunjenici nisu birali koga će zarobiti tamo je bilo ljudi treće životne dobi koji su najčešće bili dosta bolesni. Prema njegovim riječima stražari su znali izaći u susret i odvesti bolesne ponekad na liječenje u ambulantu koja se nalazila u OŠ Bučje, ali su isto tako ponekad znali metodom batina liječiti bolesnike. Nadalje je naveo kako su zarobljenici stizali svakog dana, ali pred pad sve rjeđe i rjeđe. Brojni zarobljenici samo bi jednog dana bili odvedeni u šetnju iz koje se nikada nisu vratili. Dan danas je nepoznata sudbina velikog broja zarobljenika, među njima i predsjednika pakračkog HDZ-a i ravnatelja bolnice Lipik dr. Ivana Šretera koji je u zarobljeništvo odveden dan prije napada na Pakrac 18. kolovoza. Dr. Solar je još nadodao kako su torture veće posljedice ostavile na psihi zarobljenika. Neki su zatvorenici postajali agresivniji, egoističniji, dok su se drugi gubili, povlačili u sebe.

Logor Bučje i samo Bučje su evakuirani od strane pobunjenika 9. prosinca kada su saznali da je „Zvečevo“ pod hrvatskom opsadom. Zatvorenici iz logora Bučje su tako prevezeni u logor u Staroj Gradišci koji su napuštali u brojnim razmjenama među zaraćenim stranama.¹¹⁹

Pakračka Poljana je naselje u gravitacijskom području grada Lipika. Poljana je tijekom rata postala jedna od „baza“ hrvatske policije. Od studenog u Poljanu dolaze i stacioniraju se specijalne jedinice MUP-a pod vodstvom zapovjednika Tomislava Merčepa, tzv. merčepovci. Za vrijeme sukoba na pakračkom području u Poljani merčepovci otvaraju zatvor, logor u prostoru OŠ u Poljani. Kroz logor je prošlo prema

¹¹⁸ Grozdanić, Dragan, „Za jedne izdajnik, za druge četnik“, <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/07/za-jedne-izdajnik-za-druge-cetnik/>

¹¹⁹ Rehak, Danijel, *Putevima pakla; kroz srpske koncentracijske logore u 21. stoljeće*, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Zagreb, 2000., 260.-270.

istraživanjima oko 100 zarobljenika, uglavnom Srba, ali bilo je tu i Hrvata koji se nisu slagali s metodama rada u logoru. Gotovo svi zarobljenici su pogubljeni. Na prostor Pakračke Poljane dovoženi su ljudi iz Zagreba, Kutine i okolice Lipika, Pakraca i same Poljane za koje se sumnjalo na sudjelovanje u pobuni. Merčepovci su kroz brojna suđenja na kraju osuđivani za ubojstva civila i mučenja zarobljenika. Sam je Merčep na kraju dobio kaznu od 5 godina i 6 mjeseci zatvora. Prema riječima Mire Bajramovića, jednog od pripadnika merčepovih trupa, Tomislav Merčep nije sudjelovao u mučenjima i egzekucijama zarobljenika, ali je bio upućen u događanja i nije im se protivio. Sam Bajramović je izjavio kako su on i ostale kolege mučili i ubijali zarobljenike. On je naveo neke od metoda mučenja među kojima su bile: zabijanje manjih čavala ispod noktiju, spaljivanja dijelova kože na koje bi se onda polijevao ocat, otvaranje rana na tijelu na koje bi se isto stavljao ocat i sol. Nadalje je naveo kao su ljude spajali na istosmjernu struju koja ne može ubiti čovjeka. Naravno, ovdje su se odvijale i uobičajene metode mučenja zarobljenika poput batinanja, silovanja i slično, a sve kako bi se izvukle informacije iz ljudi koji ih možda nisu ni imali. Sam je Bajramović izjavio da bi ljudi nakon ovoga „propjevali“. Isto tako rekao je da su ljude sortirali po tome jesu li kod njih našli naoružanje ili ne. Ako je bilo pronađeno naoružanje, ti bi zatvorenici bili likvidirani.¹²⁰ Izjavu o korištenju struje potvrdio je potvrdio je Đorđe Gunjević koji se u logoru našao na pet dana od 11. do 16. listopada kad ga po naređenju Vlade izvukao ratni povjerenik za Pakrac Vlado Delač. Gunjević, koji je bio povjerenik Vlade za evakuaciju bolnice, uhapšen je u Kutini u kojoj je radio poslije evakuacije bolnice. Priveden je radi istrage kako bi od njega saznali tko je pokretač pobune. Zsigurno je Gunjević bio prokazan od nekog od kolega iz Pakraca, jer je išao na sastanak s pobunjenicima koji je naveden u dijelu o evakuaciji bolnice. U svojoj knjizi „Evakuiran u Pakračku Poljanu“ Gunjević je naveo još neke od metoda tortura. Naveo je kako su svakodnevno morali pjevati „Lijepu našu“, te pozdravljati kada netko uđe u prostoriju sa „za dom spremni“. Osim ovih lakših tortura, naveo je kako su ih tjerali da jedni druge oralno spolno zadovoljavaju, da se međusobno udaraju te kako su ljudima nožem bušili dijelove tijela kako bi se došlo do informacija.¹²¹

¹²⁰ Đikić, Ivica, „Kako smo ubijali u Pakračkoj Poljani“, <http://www.e-novine.com/region/region-tema/43053-Kako-smo-ubijali-Pakrakoj-Poljani.html>

¹²¹ Gunjević, 81.-93.

Ratne žrtve

Tijekom rata na području Požeško-slavonske županije stradalo je 984 stanovnika od čega 230 osoba smrtno, dok je 741 osoba ranjeno i 13 nestalih. Najviše je stradalnika bilo upravo na mjestima današnjih općina Lipik i Pakrac što prema viđenom u radu uopćene čudi. Tijekom rata na području današnje općine Lipik smrtno je stradalo 49 osoba, 129 je bilo ranjeno i sedam je nestalo. Prostor današnje općine Pakrac imao je 93 poginula, 223 ranjene i pet nestalih osoba. U ovim podacima nisu gubitci s pobunjeničke strane, tako da su brojke stradalnika svih hrvatskih građana s ovoga područja mnogo veće. Prema ovim podacima, najveći su broj stradalnika činili hrvatski redarstvenici. Od ukupnog broja 796 bilo je stradalih redarstvenika i 198 civila.¹²²

Prema popisu iz 1991. dvije općine su zajedno imale 99 334 stanovnika. od kojih je 22,7% odnosno 22 572 bilo pripadnika srpske nacionalnosti. Prema popisu iz 2001. na prostoru Požeško-slavonske županije živjelo je 85 831 stanovnik od čega je broj stanovnika srpske nacionalnosti prema izjašnjavanju bio 5 616 odnosno 6,5%.¹²³ Iz ovog podatka vidi se do kolike je posljedice i promjene u demografiji ovog prostora donio rat. Broj srpskog stanovništva smanjio se za 16 956 stanovnika.

Velike promjene doživjeli su nekad relativno većinski srpski gradovi Lipik i Pakrac. Tako je u gradskom području Lipika 2001. živjelo 6 674 stanovnika i samo 884 pripadnika srpske nacionalnosti što je u postotku bilo 13,1%. Isto tako velika je promjena nastala i u gradskom području Pakraca. Područje Pakraca je 2001. brojalo 8 855 stanovnika i samo 1 514 odnosno 17,1% pripadnika srpske nacionalnosti.¹²⁴ Prije rata su sama naselja Lipik i Pakrac brojala 1 499 odnosno 3 514 stanovnika srpske nacionalnosti. Do povratka srpskog stanovništva nije došlo ni u idućih deset godina. Sukladno padu broja stanovnika na ovome području smanjuje se i broj pripadnika srpske nacionalnosti, kao i svih drugih. Zbog krize drugoj polovici 2000-ih veliki se broj stanovnika zbog potrage za poslom iseljava iz ovog od rata i dalje ne oporavljenog područja. Prema popisu stanovništva iz 2011. broj stanovnika spustio se na 78 034 s 4 680, odnosno okruglih 6% pripadnika srpske nacionalnosti. Broj stanovnika područnog dijela Lipika i Pakraca smanjio se s prethodnih brojki. Po

¹²² *Stradalnici Domovinskog rata županije Požeško-slavonske; statističko informacijski projekt*, Vlada Republike Hrvatske, Ured za žrtve rata i županija Požeško-slavonska, Zagreb, 1996., 34.-37.

¹²³ „12. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, popis 2001.“, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02_zup11.html

¹²⁴ Isto.

zadnjem popisu stanovništva područje Lipika je imalo 6 170 stanovnika od toga 860 pripadnika srpske nacionalnosti, što je u postotku 13,9%. Područje grada Pakraca tada je brojalo 8 460 stanovnika s 1 340 pripadnika srpske nacionalnosti, odnosno u postotku izraženo 15,8%.¹²⁵

Dan danas ako se prošeta područjem tadašnje općine Pakrac i samim gradovima Lipik i Pakrac i dalje se mogu vidjeti oznake „oprez mine“, razrušene građevine i građevine s „ožiljcima“ rata.

¹²⁵ „2. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, popis 2011.“,
https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html

ZAKLJUČAK

„Domovinski rat“, kako je nazvan u Hrvatskoj, ili „Hrvatski rat za nezavisnost“ i „Hrvatski građanski rat“, kako strani istraživači nekada nazivaju rat koji je zahvatio Hrvatsku od 1991. do 1995. pokazao je svu besmislenost ratova. Ratovi koji su nastupili na prostoru SFR Jugoslavije 1990-ih dio su procesa raspada države koji se nagovještavao još od smrti Josipa Broza Tita. On je preminuo 4. svibnja 1980., a nedugo po njegovoj smrti državu su počele zahvaćati kriza u ekonomskom i političkom smislu. Država je doživjela ekonomski krah, a nekad nedodirljivi SKJ i JNA postupno su gubili na snazi. Među narodima koji su sačinjavali do tada jednostranačku državu sve više se rađala ideja višestranačja. Krajem 1980-ih osnovane su prve nacionalne stranke, među njima i HDZ koji je u Hrvatskoj pobijedio na prvim višestranačkim izborima 1990. godine. Tijekom 1980-ih dolazi do sukoba na Kosovu između Albanaca i Srba. Srpski su radikali s Miloševićem na čelu iskoristili ta događanja za podizanje svog utjecaja među srpskim narodom osobito među Srbima u drugim republikama. Radikali su stalno naglašavali ugroženost srpskog naroda i pozivali ga na otkazivanje poslušnosti vlastima tih republika.

Isti scenarij odigran je i na prostoru Hrvatske. Poslije rezultata prvih višestranačkih izbora na kojima je pobjedu odnio HDZ, Srbi u Hrvatskoj predvođeni SDS-om počinju pobunu u ljeto 1990. tzv. „Balvan revolucijom“ iz koje će kulminirati ratni sukob. Glavni centar pobune postao je grad Knin iz kojega je uz podršku vlasti iz Beograda i vrha JNA vladao SDS. Pobunjeni Srbi na prostoru Hrvatske su proglasili SAO Krajinu kojoj su odučili pripojiti sve dijelove Hrvatske s većinski srpskim narodom, dok je krajnji rezultat trebala postati granica na crti Virovitica-Karlovac-Ogulin-Karlobag. Stanje pobune uz poneke žrtve i sukobe potrajalo je do referenduma na kojem su hrvatski građani izglasali mogućnost napuštanja SFRJ. Poslije ovoga krenuli su pravi sukobi i teška razaranja. U ratu je stradalo na tisuće ljudi s obje zaraćene strane. Oružani sukobi završeni su tek operacijom „Oluja“ 7. kolovoza 1995. kada su hrvatske snage ušle u Knin. Rezultat rata bile su na tisuće mrtvih i prognanih s obje strane, brojna zlodjela poput onih iz Vukovara ili Bučja i Pakračke Poljane o kojima je bilo riječi u ovome radu. Hrvatsko gospodarstvo doživjelo je veliki ekonomski pad, brojni su gradovi do temelja porušeni, a život cijele generacije uništen.

Domovinski rat nije zaobišao ni općine Pakrac i Požega koje danas tvore zajedničku Požeško-slavonsku županiju. Obje su općine proživjele stanje rata iako je prostor općine Pakrac prošao neusporedivo gore. Stanje se tu počelo komplicirati već s početkom „Balvan revolucije“, dok je požeško područje to osjetilo poslije referendumu. Prvi veći sukob na ovom prostoru dogodio se početkom ožujka 1991. u Pakracu kada je morala intervenirati specijalna policija iz Zagreba. Rat je na prostoru općina započeo istoga dana 19. kolovoza. Pakračko područje s većinski hrvatskim stanovništvom te gradovi Lipik i Pakrac zasuti su granatama s okolnih brda gdje su se smjestili pobunjeni Srbi. Pod granatama je područje ostalo sve do Sarajevskog primirja, a krajnje oslobođenje doživjelo je tek predajom pobunjenih Srba u Gavrinici u sklopu operacije „Bljesak“. Ratno doba u požeškom kraju obilježili su redovne uzbune radi naleta aviona, granatiranja Orljavca i okolice, preuzimanje vojarne u Požegi, oslobođenje cijelog područja općine tijekom prosinca 1991. i rijeke izbjeglica iz svih dijelova BiH i Hrvatske koje su morale bježati pred ratom.

Ekonomska kriza koja je tresla Jugoslaviju tijekom 1980-ih i posebno kasnija ratna događanja uništila su gospodarstvo današnje županije Požeško-slavonske. Sve veće tvrtke doživjele su krize, a one na pakračkom području i devastiranje svojih objekata. Rat je u općinama donio sve što rat i donosi – pogibiju, uništavanje gradova, logore i izbjeglice. Život se počeo normalizirati tek od Sarajevskog primirja. Za požeški kraj to je značilo buđenje društvenog i kulturnog života, a za stanovnike općine Pakrac obnovu kuća i ponovni izlazak na ulice nakon mjeseci života u podrumima. Tek je s operacijom „Bljesak“ i predajom pobunjenika završen svaki sukob u pakračkom području. Kao svoju ostavštinu rat je na ovom području ostavio nekada svjetski poznata lječilišta u Lipiku i Pakracu uništena, gradove i naselja razrušenima, da se do danas nisu oporavili. Izgubljeni su brojni životi, generacije su uništene, prostor je onečišćen minama, a tisuće pripadnika srpske nacionalnosti poslije predaje se iselilo.

Domovinski rat je tako postao jedan od najužasnijih ratova novije povijesti, ne po broju žrtava nego po svom svojem besmislu. U ovome ratu udario je susjed na susjeda, član obitelji na člana obitelji, prijatelj na prijatelja. Najbolji pokazatelj ovog je općina Pakrac. U multietničkoj pakračkoj općini svi su narodi živjeli godinama zajedno. Međusobno su se ženili, kumovali i prijateljevali, a na kraju su zapucali jedni na druge. Ovaj rat je pokazao da dobro osmišljena propaganda, dobri govornici i politika lako mogu manipulirati „malim“ čovjekom. Zastrašujuća slika ovoga rata bila

vidjeti kako su ljudi ubijali ljude s kojima su odrasli, uništavali naselja u kojima su živjeli samo zbog toga što im je netko lagao da je to najbolje za njih.

Danas je područje nekadašnje općine Pakrac samo sjena onoga što je bilo, a brojne uništene zgrade, napuštene kuće i oznake za mine podsjećaju na razdoblje rata koji je skroz promijenio ovaj kraj. Nažalost, stanje u županiji ni danas nije obećavajuće, industrija je i danas na koljenima, a politika koja se vodila od kraja rata nije mnogo napravila za poboljšanje životnih uvjeta za ljude koji su ostali ovdje živjeti, a kamo li da bi privukli nove doseljenike. Jedino u čemu ovaj kraj drži korak s drugim dijelovima države je u iseljavanju stanovništva. Stoga će biti zanimljivo kakve će brojke novi popis stanovništva donijeti.

POPIS PRILOGA

Slika 1. Raspodjela mandata Hrvatskog sabora na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, „*Hrvatski parlamentarni izbori 1990.*“,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_parlamentarni_izbori_1990.

Slika 2. Prikaz karte Velike Srbije, „*Velikosrpska ideologija*“,

<https://angusyoun111.wordpress.com/2011/07/15/velikosrpska-ideologija/>

Slika 3. Smještaj Požeško-slavonske županije, „*Požeško-slavonska županija*“,

[https://hr.wikipedia.org/wiki/Po%C5%BEE%C5%A1ko-](https://hr.wikipedia.org/wiki/Po%C5%BEE%C5%A1ko-slavonska_%C5%BEupanija#/media/File:CroatiaPozega-Slavonia.png)

[slavonska_%C5%BEupanija#/media/File:CroatiaPozega-Slavonia.png](https://hr.wikipedia.org/wiki/Po%C5%BEE%C5%A1ko-slavonska_%C5%BEupanija#/media/File:CroatiaPozega-Slavonia.png)

Slika 4. Karta općine Pakrac, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske*

1880.-1991., Republika Hrvatska državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.

Slika 5. Karta općine Požega, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske*

1880.-1991., Republika Hrvatska državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.

Slika 6. Naslovi iz novina o stanju u gospodarstvu 1990. i 1991., Isječci naslova

iz *Požeškog lista*, 1, 3, 13, 31/32, 1990., *Požeškog lista*, 5, 9, 18, 23, 1991.

Slika 7. Nastup Tatjane Matejaš Tajči u Požegi, „Djeca su najiskrenija publika“,

Požeški list, 12, 1991.

Slika 8. Prikaz bojišta u općini Pakrac u rujnu 1991.godine, Ivančić, Ivan

Zvonimir, *Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 2.dio.*,

<https://www.youtube.com/watch?v=T-gQXc8F-Uw>

Slike 9. i 10. Prikaz današnjeg spomenika i posljednjeg ispraćaja poginulih na

Papuku, Kalan, Mario, *Fotomonografija 63 "A" samostalne bojne ZNG Požega*,

Udruga ratnih veterana 63. samostalne gardijske bojne, Požega 2016., 43., „Hrvatska

im je bila najveća ljubav“, *Požeški list*, 44, 1991.

Slika 11. Karta operacija Otkos 10 i Orkan 91, Njavro, Ivana, *Vojno-redarstvena*

operacija „Otkos 10“, <https://braniteljski.hr/vojno-redarstvena-operacija-otkos-10-2/>

Slika 12. Puška Pleter 91, *Jeste li znali... Oružje u Domovinskom ratu*,

<https://zupanjac.net/jeste-li-znali-oruzje-u-domovinskom-ratu>

Slika 13., Plakati kazališnih predstava tijekom 1994. i 1995., Plakati, brošure i

pozivnice 1990.-1995. u vlasništvu gradske knjižnice u Požegi

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Tiskani izvori

Pakrački list, 1994., br. 34.-51.

Pakrački list, 1995., br. 53.-71.

Požeški list, 1990., br. 1., 3., 4., 6., 9., 12., 13., 18., 21., 31./32., 36., 45.

Požeški list, 1991., br. 1.-7., 9., 12., 16.-19., 21./22., 23., 25.-47.,

Požeški list, 1992., br. 1.-20., 22.-27., 31., 32., 34.-40., 42., 43., 46., 47./48.

Požeški list, 1994., br. 1.-12., 15., 16., 19.-27., 31.-40., 43.-47.

Požeški list, 1995., br. 1.-9., 14., 19., 21./22.

Plakati, brošure i pozivnice 1990.-1995. u vlasništvu gradske knjižnice u Požegi

Intervju

Ispitanik u slučaju preseljenja Hrtkovci-Kula koji je želio ostati anonimn, 21. listopada 2018.

Popisi stanovništva

1. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.
2. „12. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, popis 2001.“, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02_zup_11.html
3. „2. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, popis 2011.“, https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html

Internetski videozapisi

1. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995. 1.dio.*“, <https://www.youtube.com/watch?v=-QU5gQDw4Xo>, 21. prosinca 2014.
2. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.*“, 2.dio., <https://www.youtube.com/watch?v=T-gQXc8F-Uw>, 23. prosinca 2014.
3. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.*“,

3. dio., <https://www.youtube.com/watch?v=EsaxnOjZ5-k>, 24. prosinca 2014.
4. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.*“, 4. dio., <https://www.youtube.com/watch?v=Qj9eVfRKvGM>, 25. prosinca 2014.
5. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.*“, 5. dio., <https://www.youtube.com/watch?v=yKGtrO0FHeM>, 27. prosinca 2014.
6. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Domovinski rat u Pakracu i Lipiku 1991.-1995.*“, 6. dio., <https://www.youtube.com/watch?v=PHIPwV92QAs&t=4s>, 28. prosinca 2014.
7. Ivančić, Ivan Zvonimir, „*Govor dr. Ivana Šretera povodom Dana državnosti 30. svibnja 1991. u Pakracu*“, <https://www.youtube.com/watch?v=ZS3OMJx4z3Q>, 17. kolovoza 2015.
8. „*Operacija Orkan 91.*“, <https://www.youtube.com/watch?v=uSCsdkNfy0k>, 29. listopada 2013.
9. „*Ratni zlocin- logor Bucje (Pakrac)*“, https://www.youtube.com/watch?v=DNQQy_fCXew, 21. lipnja 2012.

Internetski članci

1. „*Documenta: Presuda Merčepu – zakašnjela pravda za žrtve*“, Documenta centar za suočavanje s prošlošću, <https://www.documenta.hr/hr/documenta-presuda-mer%C4%8Depu-zaka%C5%A1njela-pravda-za-%C5%Bertve.html>, 12. svibnja 2016.
2. „*Jeste li znali... Oružje u Domovinskom ratu*“, Županjac. net, <https://zupanjac.net/jeste-li-znali-oruzje-u-domovinskom-ratu>, 12. studenog 2016.
3. Đikić, Ivica, „*Kako smo ubijali u Pakračkoj Poljani*“, Elektronske novine, <http://www.e-novine.com/region/region-tema/43053-Kako-smo-ubijali-Pakrakoj-Poljani.html>, 10. prosinca 2010.
4. „*Na današnji dan Pobunjeni Srbi 'presjekli' su Hrvatsku na dva dijela, započela je 'balvan revolucija'*“, Direktno, <https://direktno.hr/direkt/danasnji-dan-pobunjeni-srbi-presjekli-su-hrvatsku-dva-dijela-zapocela-balvan-revolucija-130986/>, 17. kolovoza 2018.
5. „*Obilježeno dvadeset godina od osnutka HDZ-a u Požegi*“, Službene stranice Požeško-slavonske županije, <https://www.pszupanija.hr/arhiva-novosti/60-ured-upana/novosti/240-ministarstvo.html>, 4. travnja 2010.
6. „*Održan hrvatski referendum o samostalnosti – 1991.*“, Dnevno hr,

- <https://www.dnevno.hr/ekalendar/na-danasnji-dan/odrzan-hrvatski-referendum-o-samostalnosti-1991-57801/>, 19. svibnja 2012.
7. Smiljanić, Vlatko, „Operacija „Otkos 10““, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/2018/?p=2760>, 22. svibnja 2011.
 8. Martinić, Jerčić, Natko, „Operacija Papuk-91 (Oslobođenje širega papučkog područja u jesen i zimu 1991./1992. godine)“, pdf
 9. „Prvi višestranački izbori u Hrvatskoj (1990.)“, Dnevno hr, <https://www.dnevno.hr/ekalendar/na-danasnji-dan/prvi-visestranacki-izbori-u-hrvatskoj-1990/>, 22. travnja 2018.
 10. „Skandalozno: Osuđeni ratni zločinac Tomislav Merčep zatvorsku kaznu ne služi iza rešetaka već u toplicama“, net. hr, <https://net.hr/danas/hrvatska/skandalozno-osudeni-ratni-zlocinac-tomislav-mercep-kaznu-ne-sluzi-u-zatvoru-vec-u-toplicama/>, 11. rujna 2018.
 11. Njavro, Ivana, „Vojno-redarstvena operacija „Otkos 10““, Braniteljski, <https://braniteljski.hr/vojno-redarstvena-operacija-otkos-10-2/>, 3. listopada 2018.
 12. Grozdanić, Dragan, „Za jedne izdajnik, za druge četnik“, Novosti, <http://arhiva.portalnovosti.com/2010/07/za-jedne-izdajnik-za-druge-cetnik/>, 22. srpnja 2010.
 13. Rašović, Renata, „Zaboravljene akcije Otkos 10, Orkan 91.i Papuk 91. za slobodu zapadne Slavonije“, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/otkos-10-orkan-91-i-papuk-91-za-slobodu-zapadne-slavonije-1236113>, 31. ožujka 2018.
 14. „2. siječanj 1992. Sarajevsko primirje – velika diplomatska pobjeda Franje Tuđmana“ Kamenjar, <https://narod.hr/kultura/2-sijecnja-1992-sarajevsko-primirje-velika-diplomatska-pobjeda-franje-tudmana>, 2. siječnja 2018.
 15. „123. brigada HV, Požega“, <http://www.vojska.net/hrv/oruzane-snage/hrvatska/brigada/123/>

Literatura

1. Barbieri, Veljko, *Tko je sa mnom palio kukuruz; dnevnik iz Pakraca*, Naklada Društva hrvatskih književnika, Zagreb, 1996.
2. Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
3. Benković, Stjepan i Križana, Branko, *Kako se branio Lipik*, Udruga branitelja

Lipika 1991. godine, Lipik, 2016.

4. Benković, Stjepan i Križana, Branko, *Pakrački kraj u Domovinskom ratu; udžbenik zavičajne povijesti*, Povijesno društvo Pakrac- Lipik, Nova Gradiška, 2016.
5. Crnjac, Miljenko, *Tada je trebalo imati petlju! (Požeština u Domovinskom ratu 1990.-1991.)*, Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske, Zagreb, 2017.
6. Ćurak, Mato, *Moji suborci; Domovinski rat 1990.-1995.*, Grafocentar, Bjelovar, 2008.
7. Ćurak, Mato, *Ratni doživljaji kroz fotografije; Domovinski rat 1990.-1995.*, Grafocentar, Bjelovar-Zagreb, 2009.
8. Ćurak, Mato, *Sjećanje na Domovinski rat 1990.-1995.*, Grafocentar, Bjelovar-Zagreb, 2010.
9. Đorđević, Veljko, *Pouke o čovječnosti; spašavanje psihijatrijskih bolesnika u Domovinskom ratu*, Medicinska naklada Zagreb, Zagreb, 2017.
10. Erjavec, Antun, *Pakrac i Lipik uoči rata 1991. godine*, Poglavarstvo grada Pakraca, Pakrac, 2001.
11. Gunjević, Đorđe, *Evakuiran u Pakračku Poljani*, Documenta- Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb, 2010.
12. Ivkanec, Nikola, *Moja sjećanja; Domovinski rat '91.-'95. Glina-Daruvar-Pakrac*, Grad Čazma, Grad Daruvar, Grad Pakrac, Čazma, Daruvar, Pakrac, 2006.
13. Kalan, Mario, *Fotomonografija 63 "A" samostalne bojne ZNG Požega*, Udruga ratnih veterana 63. samostalne gardijske bojne, Požega 2016.
14. Kalan, Mario i Katić, Domagoj, *Značaj i uloga humanitarne operacije transporta ranjenika 1992. u Pleternici*, Grad Pleternica, Pleternica, 2017.
15. Krejči, Slavko, *Pakračke priče; pisma mome gradu*, Poglavarstvo grada Pakraca, Pakrac, 1998.
16. Krejči, Slavko, *Pisma Pakracu – zaboravljenom*, Poglavarstvo grada Pakraca, Pakrac, 2001.
17. Križan, Branko i Benković, Stjepan, *Poginuli branitelji u Domovinskom ratu Pakrac- Lipik 1991.-1995.*, Grad Pakrac i Grad Lipik, Pakrac, 2009.
18. Lovrić, Vladimir, *Civilna zaštita Požeštine u Domovinskom ratu*, Ured za obranu općine Požege, Požega, 1993.
19. Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011.

20. Miškulin, Ivica i Barać, Mladen, *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.-1995. Nositelji, institucije, posljedice*. Zbornik radova, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012.
21. Najman, Dražen, Posilović, Ivan, Dujić, Marija, *Narodna zaštita u Domovinskom ratu*, Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, Zagreb, 2002.
22. Prosenjak, Božidar, *Dr. Šreter; svjedočanstva*, Zaklada „dr. Ivan Šreter“, Zagreb, 2005.
23. Radelić, Zdenko, Marijan, Davor, Barić, Nikica, Bing, Albert, Živić, Dražen, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga d.d., Zagreb, 2006.
24. Radelić Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
25. Rehak, Danijel, *Putevima pakla; kroz srpske koncentracijske logore u 21. stoljeće*, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Zagreb, 2000.
26. Štajduhar, Drago, *I Bog stvori Sto dvadeset i treću*, Požeško-slavonska županija, Požega, 1991./1992.
27. Varat, Mirko, *Badljevina nekad i sad*, Rimokatolički župni ured Badljevina, Badljevina, 1997
28. Vukoja, Božo, *Hrvat žive vatre; križni put hrvatskog svećenika i njegova naroda*, Župni ured Crnac, Crnac, 1994.
29. Vukoja, Božo, *Istina o obrambenoj domovinskoj borbi za slobodu i nezavisnost Hrvatske 1989.-1997. godine*, Orahovica, 2002.
30. *Stradalnici Domovinskog rata županije Požeško-slavonske; statističko informacijski projekt*, Vlada Republike Hrvatske,- Ured za žrtve rata i županija Požeško-slavonska, Zagreb, 1996.

SAŽETAK

Krajem 1980-ih na prostoru Jugoslavije dolazi do buđenja nacionalnih ideja i želje za višestranačjem. U Hrvatskoj odmah po rezultatima prvih višestranačkih izbora i pobjedi HDZ-a dolazi do revolta od strane srpskih vođa. Vođa SDS-a Jovan Rašković proglašava SAO Krajinu s centrom u Kninu i započinje „Balvan revoluciju“. Potaknuti događanjem u Kninu i s podrškom velikosrpskih ideologa iz Beograda Veljko Džakula s pomoćnicima počinje pobunu hrvatskih Srba u zapadnoj Slavoniji i samoj općini Pakrac. U većinski srpskim krajevima dolazi do referenduma za otkazivanje poslušnosti Vladi RH i referenduma za pripajanje zapadne Slavonije Krajini. Rezultat pobune u ovim krajevima bio je napad na Lipik i Pakrac 19. kolovoza 1991. godine. Dio općine Požega bio je pod udarima sve do kraja 1991. godine kada su ga oslobodile snage HV, dok je pakračko područje ostalo pod okupacijom srpskih pobunjenika sve do operacije Bljesak u svibnju 1995. godine. Ratno stanje na pakračkom području potrajalo je sve do Sarajevskog sporazuma kada se život uz povremene provokacije počeo normalizirati. Tijekom mirnijeg razdoblja počeo je povratak izbjeglica i obnova uništene infrastrukture. U to vrijeme u općini Požega život se normalizirao i glavni problem postali su prognanici i izbjeglice, stečajevi poduzeća i nezaposlenost stanovništva.

Ključne riječi: Domovinski rat, Požeško-slavonska županija, srpska pobuna, stanovništvo, gospodarstvo

ABSTRACT

„Homeland war in Požega-Slavonia County“

At the end of 1980s, on territory of former Yugoslavia, national aspirations and tendencies for multiparty system were arisen. Immediately after first multiparty elections and victory of Croatian Democratic Union, leaders of Serbian minority in Croatia rebelled. Leader of Serbian Democratic Party Jovan Rašković proclaimed Serbian Autonomous Territory of Krajina (SAO Krajina) with Knin as capital and so called "Log revolution" started. Inspired with events in Knin and supported by Greater Serbian ideologists from Belgrade, Veljko Džakula with his associates initiated the rebellion of Serbian people in western Slavonia and Pakrac municipality itself. In the areas inhabited predominantly by Serbian nationality, referendum was held in order to decline obedience to the Government of the Republic of Croatia and to merge the western Slavonia with SAO Krajina. Aftermath of these events was attack on Lipik and Pakrac on August 19th 1991. Part of Požega municipality was under attacks until the end of 1991 when it was liberated by the Croatian Army, while Pakrac area remained occupied by Serbian rebels until the „Operation Flash“ in May 1995. War situation in Pakrac area lasted until Sarajevo Agreement when life began to normalize, with occasional provocations. During more peaceful periods, returns of refugees as well as restoration of destroyed infrastructure commenced. At that time, also the life in municipality of Požega was slowly normalized and main problems Požega faced with were refugees and forcedly displaced persons, corporate bankruptcies and unemployment.

Key words: Homeland war, County of Požega-Slavonia, Serbian rebellion, population, economy